श्री बूढा दाहालको कुल देवता पूजा विधि

गोष्ठाग्नि पूजा तथा देवली

नौ बेतालको रेखी

१ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९

अठार मस्टको रेखी

१ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२ १३ १४ १५ १६ १७ १८

वीर क्षेत्र पाल

१ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२ १३ १४

ओमप्रसाद दाहाल

शुभेच्छा मन्तव्य

मप्रसाद दाहालज्यूको रुद्र स्वाहाकार पुस्तकमा मन्तव्यको सौभाग्य भएको थियो । त्यसपछि प्रकाशित पुस्तकहरूमा निरन्तर भेटघाट भए त अटाइन रे । आज सौभाग्यवस ओङ्कारवाणी लिन आउँदा प्रेसमै दाहाल ा शुभ सङ्गम-समागम भयो र आगामी प्रकाशनका लागि शुभेच्छा दिन अत्यन्त हर्ष लागेको छ । आगामी प्रकाशित कृतिहरूको लेखक, सम्वद्ध सबैको उत्तरोत्तर प्रगतिको हार्दिक शुभकामना व्यक्त गर्दछु ।

पं. कविप्रसाद प्याकुरेल
मो. : ९८४११९६६६७
घर : ४८१०७८५

प्रकाशक	:	श्री ओमप्रसाद दाहाल
प्रथम संस्करण	:	२०६९
समर्पण	:	(१) धामि श्री वासुदेव दाहाल
		(२) धामि श्री पुण्यप्रसाद दाहाल
		(३) धामि श्री निधीरत्न दाहाल
		(४) धामि श्री हर्ष दाहाल
		(५) धामि श्री गड्डुलध्वज खत्री (दाहाल)
टङ्कण एवम् आवरण	:	बद्रीप्रसाद अधिकारी
सहयोग रु.	:	१०१/-
मुद्रण	:	गंगा प्रिन्टर्स, अनामनगर

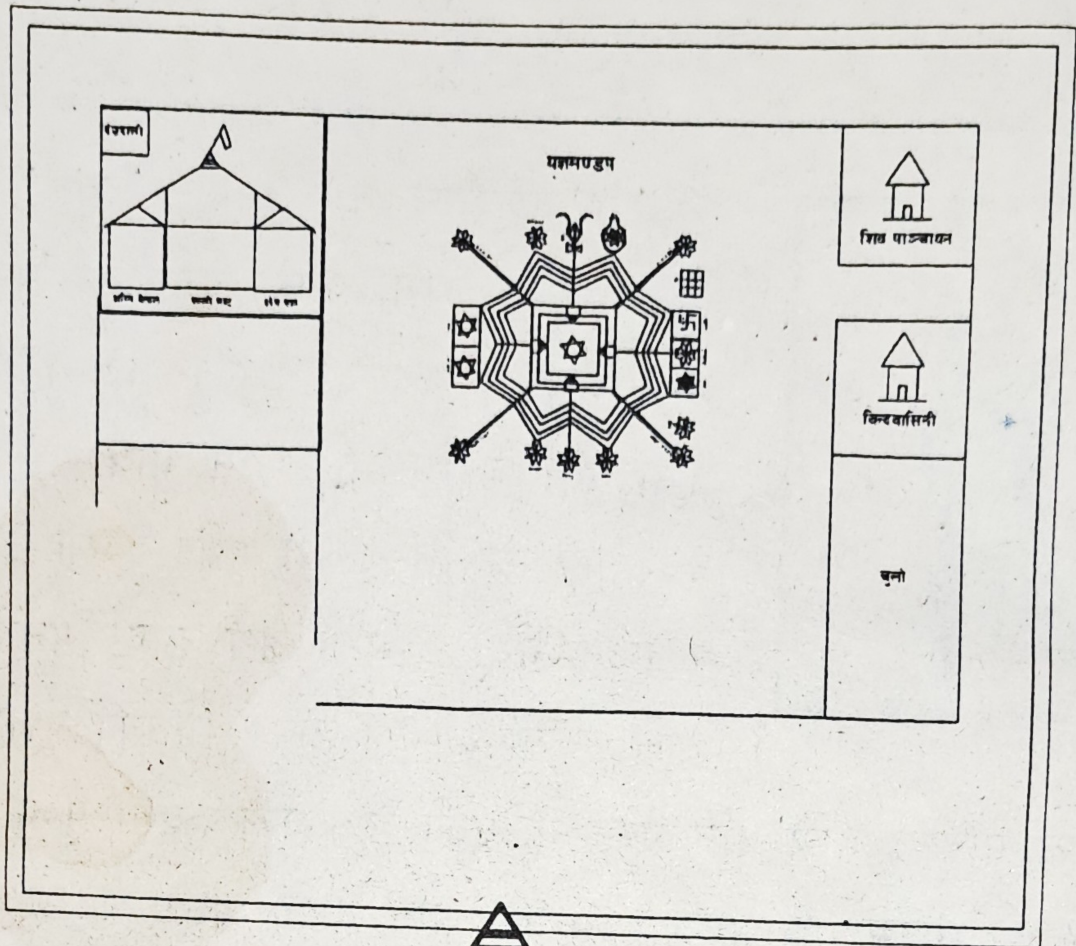
मन्तव्य

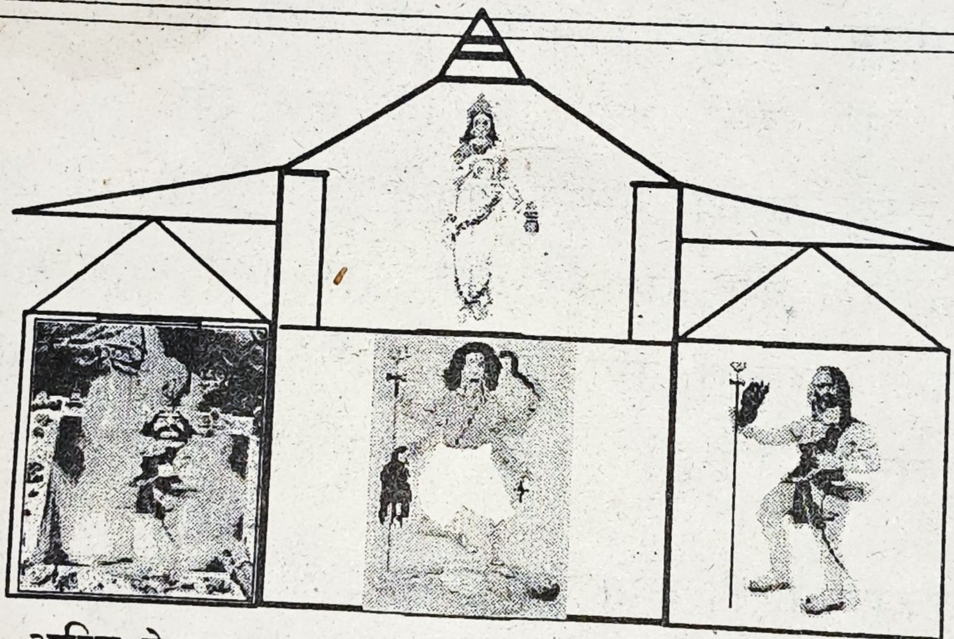

ॐ श्री गणेशाय नमः । कुल देवता पूजाको यथार्थ सवै जम्मा भएर देवताको पूजा गर्नु भन्ने हुन्छ । तर यस पुस्तकका कुल देवता पूजा सवै जम्मा भएर गर्ने मात्र नभएर कुल देवताको उत्पत्ति कसरी भयो ? कहिले भयो ? र किन भयो ? भन्ने अर्थ स्पष्ट गर्नुका साथै कुल देवता को-को हुन् ? यिनको पूजा कहिले कहाँ र कसरी गरिन्छ भन्ने पनि प्रस्ट गरिएको छ । कुल देवता पूजा गर्दा के फाइदा हुन्छ ? नगरेमा के हुन्छ ? यसको पनि वर्णन गरिएको छ । यसका अतिरिक्त बुढा दाहालका इष्ट देवता, इष्ट देवी, कुल देवी, कुल देवता साथै बूढा दाहालका संस्कारहरूको बारेमा यथार्थ वर्णन गरिएको छ । यही पुस्तकमा दिइएको विधि बमोजिम कुल देवताको पूजा गरी सुख शान्ति प्राप्त गर्नुका साथै कुलको सम्रक्षण तथा सम्वर्धन गरी वम्स परम्परालाई कायम राख्नु होला भन्ने अनुरोध गर्दछु ।

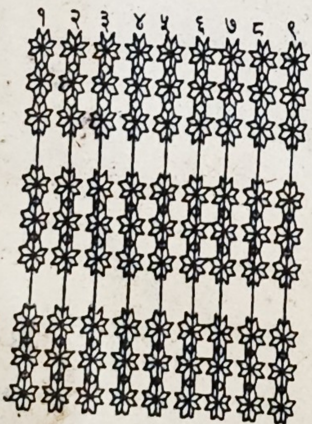
अन्तमा यस पुस्तकमा भएका कमी कमजोरीलाई औंल्याई सुझाव दिन र कुल देवताप्रति थाहा भएका विशेष कुरा भए प्रदान गर्न अनुरोध गर्दछु ।

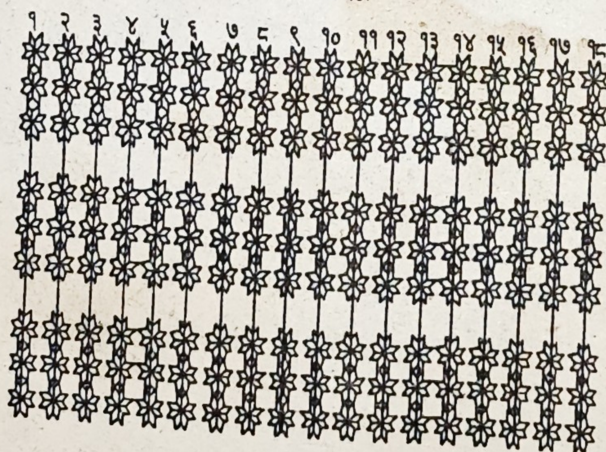
ॐ ज्योति शङ्कर
ओमप्रसाद दाहाल

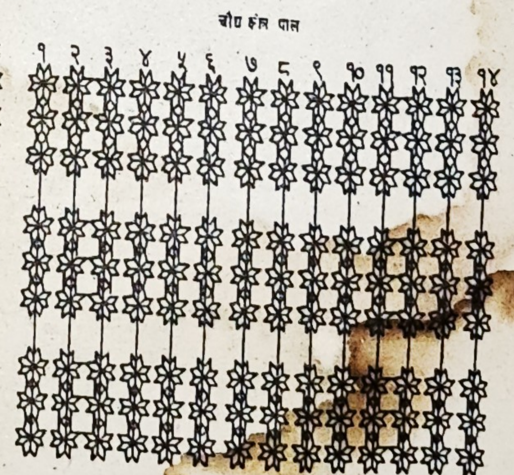

अग्नि बेताल   कालो मस्ट   क्षेत्र पाल

इष्ट देवता

इष्ट देवी
विन्दवासिनी

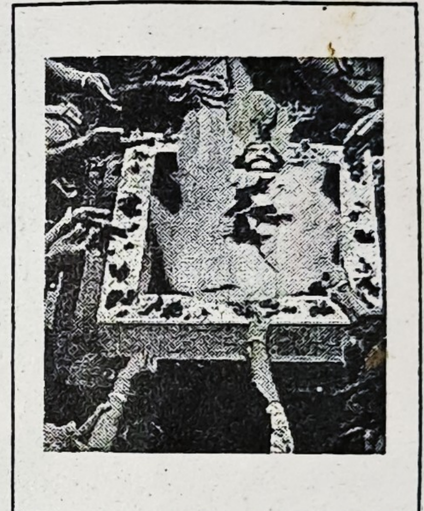
कुल देवता
कालो मष्ट

क्षेत्रपाल
जिमालकुल देवता

वसन्त माला
कुल देवी

अग्नि बेतालको
उत्पत्ति

आदि मस्ठ

खप्पर मस्ठ

कालो मस्ठ

दाह्रे मस्ठ

टेडी मस्ठ

दुधे मस्ठ

ढाडे मस्ठ

लाटो मस्ठ

बराह मस्ठ

लट्टे मस्ठ

रूपाल मस्ठ

मण्डली मस्ठ

खाप्रे मस्ठ

डडुवा मस्ठ

महा मस्ठ

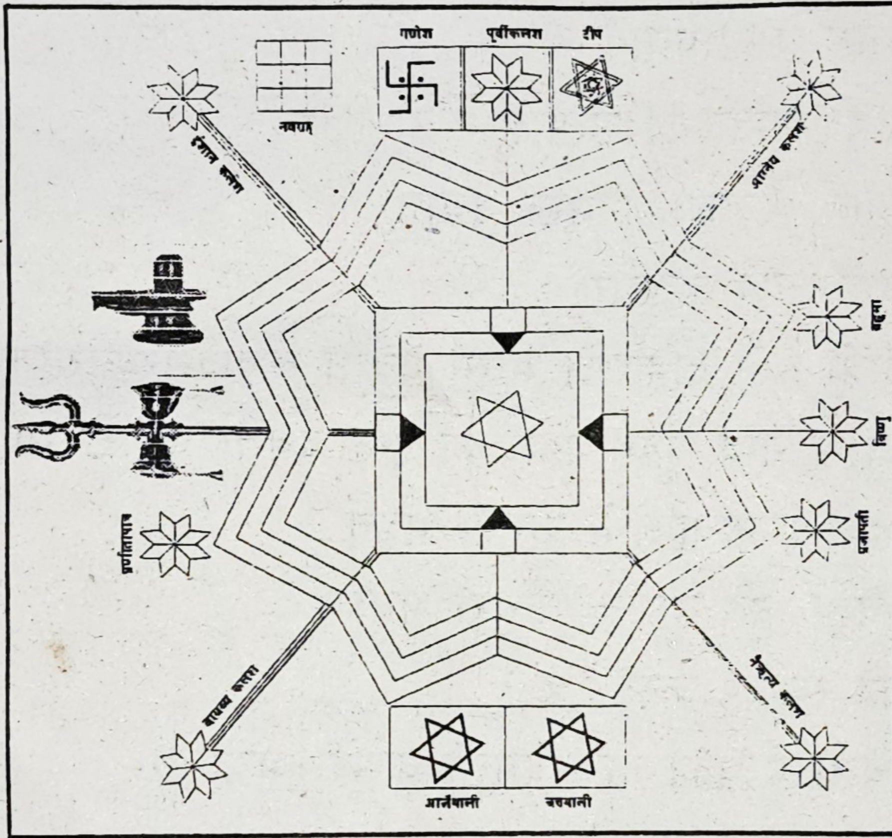

बङ्गारे मस्ठ

खैरे मस्ठ

खापड मस्ठ

हवनमण्डप

कर्ता वा आचार्य विंशति हस्तं च निर्मितं मण्डपं शुभम् । मध्यमं षोडश द्वादशहस्त च दशहस्तं च अधमम् ॥ पञ्चपल्लव संयुक्तं पञ्चस्तंभश्च स्तंमीताम् । चतुदिक्षु चतुरद्वारध्वजा सूत्र तोरण वेष्टितम् ॥ मेखला हस्तमात्रं च पुष्पमाला विभूषिताम् । पीत वस्त्रेण वेष्टितं विविध ध्वजा धारणां ॥ अनेन विधिना शाला सर्वकर्मश्च सिद्धिदा ।

यज्ञकुण्ड विधान

सर्वसिद्धिकरं कुण्ड चतुष्कोण समन्विताम् । पुत्रप्राप्ति निमित्तार्थ योनि कुण्ड विचारयत् ॥
सर्व कल्याण कार्यार्थ अर्ध चन्द्र विनिर्मितम् । शत्रुक्षय निमित्ताय त्रिकोण कुण्ड निर्मितम् ॥
शान्तिकार्य साधनार्थ वृत्ताकार विनिर्मिताम् । मारणाच्चाटनार्थाय षट्कोण कुण्डश्च सिद्धिदाम् ।
वृष्टि आरोग्य प्राप्त्यर्थं पद्मकुण्ड समन्विताम् ।

विषय - सूची

क्र.सं.	शीर्षक	पृष्ठ नं.
१.	मङ्गलाचरण	१
२.	महर्षि भृगुको उत्पत्ति	१
३.	गोत्रको उत्पत्ति	१
४.	वत्स गोत्रको उत्पत्ति	२
५.	वत्सगोत्री दाहालको उत्पत्ति	३
६.	वत्स गोत्री दाहालको मुख्य स्थान	३
७.	बूढा दाहालको उत्पत्ति	३
८.	वत्सगोत्री बूढा दाहालले मान्ने देवता तथा संस्कारहरू	९
९.	शिव वत्स गोत्र बूढा दाहालका इष्ट देवता कसरी भए ?	११
१०.	इस्ट देवी विन्दवासिनी कसरी भइन् ?	१३
११.	मस्ट-बेतालको उत्पत्ति कसरी भयो ?	१४
१२.	मस्टको स्वरूप कस्तो छ ?	१६
१३.	कुलदेवता पूजाको नाम देबली कसरी भयो ?	१७
१४.	देवली कहिले गरिन्छ ?	१७
१५.	कालामस्ट पूजा विधि	१८
१६.	क्षेत्रपालको उत्पत्ति कहिले र कसरी भयो ?	२७
१७.	क्षेत्रपालको काम	२८
१८.	क्षेत्रपालको पूजा विधि	२९
१९.	वसन्तमालको परिचय र उत्पत्ति	३५
२०.	वसन्तमालाको पूजा विधि	३६
२१.	अग्निवेताल उत्पत्ति तथा पूजा विधि	४१

भृगुवंशी वत्स गोत्र

(बूढा दाहालको कुलदेवता कालामष्ट पूजा विधि)

श्री गणेशाय नमः ।

१. मङ्गलम् भगवान् विष्णु मङ्गलम् च सदा शिवः ।
मङ्गलम् चतुर्मुख ब्रम्हा मङ्गलम् च विनायक : ।
मङ्गलम् कमला लक्ष्मी मङ्गलम् च शिव प्रियाः ।
मङ्गलम् सावित्री माता मङ्गलम् च विनायिका : ।
मङ्गलम् मस्टवेताल कुल पूजा षु सर्वदा ।

२. **महर्षि भृगुको उत्पत्ति** – सृष्टिको आरम्भमा ब्रह्माजीले मरिची आदि १० प्रजापतिहरु मनले चिताएर उत्पन्न गर्नुभयो । यिनलाई ब्रह्माका मानस पुत्र भनिन्छ । भृगु पनि यिनै मानस पुत्रमध्ये एक हुन् । यिनलाई ब्रह्माले त्वचा (छाला) बाट उत्पन्न गर्नुभएको थियो ।

भृगु ऋषिले कर्दम प्रजापतिकी पुत्री ख्याती नामकी कन्यासँग विवाह गर्नुभयो । ख्यातिबाट भृगुका ऋचक नामका पुत्र जन्मिए । वेदका मन्त्रलाई ऋचाबद्ध गरेकाले यिनको नाम ऋचक भयो । ऋचक ऋषिले कुश वंशी गाधी राजाकी पुत्री सत्यवतीसँग विवाह गरे । यिनबाट जामदग्निको जन्म भयो । "वत्स विदा यतौ जामदग्नेय" यस श्लोक अनुसार वत्स र विदा जामदग्निका छोरा हुन् भन्ने बुझिन्छ । यिनै वत्स ऋषिका सन्ततिहरु बत्स गोत्र भएका हुन् ।

३. **गोत्रको उत्पत्ति** - ब्रह्माका मानस पुत्र प्रजापतिहरुबाट असङ्ख्य सन्तानहरू उत्पन्न भए । यिनीहरुलाई एक आपसमा पहिचान गर्न गाह्रो भयो । वैवाहिक सम्बन्धमा पनि अप्ठेरो भयो । त्यसैले बंश पहिचान वैवाहिक सम्बन्ध वैदिक कर्मकाण्ठ तथा सामाजिक शान्ति अमनचैन कायम राख्न सप्तर्षि मण्डलको गठन गरियो ।
वंश सम्रक्षणार्थाय विवाह कर्मकाण्डयो ।

सन्क्षेपात्सुखः बोधाय भगवत्प्रीतये रपि ॥
वम्श सम्सक्षण गर्न, विवाह, कर्मकाण्ड तथा भगवान्को प्रार्थना गर्नलाई पनि गोत्र र प्रवरको गणना गरिन्छ ।

विश्वामित्र जामदग्नि भरद्वाजश्च गौतम अत्रि वशिष्ठ कस्यप इत्तेषाम् सप्त ऋषयः । (धर्मसिन्धु)

यिनै सप्तऋषिहरुबाट ऋषिहरूका आ-आफ्ना वंशअनुसार गोत्रप्रवर कायम भयो । एकै वंशका गोत्र र प्रवरको व्यवस्था गरियो । यही गोत्र र प्रवर उच्चारण गरी सङ्कल्प गरेर वैदिक कर्मकाण्ड तथा वैवाहिक सम्बन्ध कायम गर्न थालियो । यसरी गोत्रोत्चारण गर्नाले सगोत्रमा विवाह भएन र पुर्खाहरु मरेर गए पनि पुर्ख्यौली कायम रह्यो । ब्रह्माका मानस पुत्रदेखि लिएर हालसम्म पनि भारत वर्षमा गोत्रको उच्चारण भै वंश परम्परा कायम रहिआएको छ । कालान्तरमा भारत वर्ष वाहेक अन्य मुलुकमा सगोत्र समागम र धर्मको अभावले निसन्तान भै मुलुक शून्य हुनेछन् ।

४. **वत्स गोत्रको उत्पत्ति** - वत्स गोत्रको उत्पत्ति महर्षि जामदग्निका छोरा वत्स ऋषिबाट भएको हो । "वत्स विदा यतौ जामदग्न्यौ" वत्स र विदा यी दुई जामदग्निका छोरा हुन् । यस भनाइबाट वत्स ऋषि जामदग्निका छोरो हुन् भन्ने बुझिन्छ ।

वत्सा : मार्कन्डेया मान्डुकेया इत्यादय शतद्वयाधिकावत्स गोत्र भेदा-। (वत्स, मार्कन्डे तथा मान्डुक ऋषिका सन्ततिहरु शयभन्दा बढी वत्स गोत्रको भेद छन् ।)
एतेषाम् पन्च प्रवर । वत्स भार्गव, और्व, च्यवन, जामदग्नि । (वत्स, भार्गव, और्व, च्यवन र जामदग्नि यति प्रवर अर्थात् प्रवर्तक पुरुष हुन् ।) (नि.सि.)

यसरी सृष्टिको सुरुवातदेखि नै वत्स गोत्रको उत्पत्ति भएको र आजतक यस गोत्रमा उत्पन्न सन्ततिले गोत्रोच्चारण पूर्वक वैदिक कर्मकाण्ड तथा वैवाहिक सम्वन्ध गरी आएका छन् । अन्तर

सम्बन्ध (इन् ब्रीडिङ) हुँदा निसन्तान हुने हुँदा सगोत्रमा विवाह निषेध गरिएको छ। गोत्रोच्चारण नहुँदा वंश पहिचान नभै सगोत्रमा सम्बन्ध हुने हुनाले गोत्रको अत्यन्त आवश्यक छ।

५. वत्सगोत्री दाहालको उत्पत्ति

अभिलेख

आदौ दाशुभट्ट गुजरात वटविहारका राजा थिए। दिल्लीका राजा वादशाहले राज्य लुटी लिएर राज्य भ्रष्ट भएका राजा दाशु भट्ट दुल्लु दह गाउँमा आई बस्या र दाहाल भन्ने पदवि भयो। दैलेखका राजा साहेव ज्यादालाई मन्त्र सुनाएर दुल्लु दह गाउँ विर्ता भयो।

यो अभिलेखवाट प्रस्ट हुन आउँछ कि दाशु भट्ट भारतको गुजरातबाट नेपालको दुल्लु दह गाउँमा आइ बसे र यही दह गाउँकै विर्ता पाएकाले दाहाल भन्ने चलन चल्यो र यही दाहाल थरमा परिणत भयो।

६. वत्स गोत्री दाहालको मुख्य स्थान

पन्च देवालय भग्ना दाहग्रामे समिपगे।
दाहाल कूल जातानाम् मुलस्थल्या मिहैवहि।
जुविद्यायाम् तथान्नेत्र सन्ति भग्ना:स्थले स्थले।
तिलानद्यम् शिला तेषु पालकाले विनिर्मित :॥

- आद्यात्म नेपाल और
देवभूमि भारत ग्रन्थ
(योगी नरहरि नाथ)

यस अभिलेखबाट दुल्लुको दाहा गाउँ दाहालहरुको मूल स्थलो हो भन्ने प्रमाणित हुन्छ।

७. बूढा दालको उत्पत्ति

बूढा दाहालको उत्पत्तिको बारेमा खोजी गर्दा निम्न किम्बदन्तिहरु फेला परेका छन्। यिनीहरु निम्न प्रकार छन्-

(क) दाशु भट्टका ४ भाइ छोरा थिए - (१) देव शर्मा (२) शिवहरि (३) शिव दास (४) शिवराम ।

दाशु भट्टका चार भाइ छोरा मध्ये जेठा देव शर्मा यजमान गर्थे । माहिला शिवहरि खेतिपाती गर्थे । साहिँला शिवदास भैँसी गोठमा बस्थे । कान्छा शिवराम गाई गोठमा बस्थे । यिनमा माहिलालाई झुसुपाध्य, साहिँलालाई महिषपाध्य र कान्छालाई गोपाध्य भनिन्थ्यो ।

बाह्रौं शताब्दीतिर दैलेखका राजा उदय वर्मालाई दाशु भट्टले मन्त्र सुनाएका थिए । उदय वर्माले दाशु भट्टलाई गुरु दक्षिणा विर्ता दिने कबुल गरेका थिए । दाशु भट्ट मेरो नासो थाति रहोस् बखत आएपछि लिन्याछु भनी फिर्ता गएका थिए । पछि यिनै दाशु भट्टका तीन भाइ छोरा झुसुपाध्य, महिषु पाध्य र गोपाद्यय दैलेखमा भाइ राजा उदय वर्मालाई हाजिरी दिए । उदय वर्माले गुरुपुत्रको स्वागत गरी इच्छा जाहेरी गर्न अनुरोध गरे । ब्राह्मणहरुले भने पिताको थातिरहेको नासो हामीलाई बक्सियोस् । यतिबेला साँझ परिसकेकाले राजाले ६ वटा राँका मगाई तीनै जना ब्राह्मणका दुवै हातमा एक-एक राँको दिई भने तपाईंहरु यो राँको ननिभेसम्म जति भूमि घुम्नु हुन्छ त्यति नै विर्ता पाउनुहुन्छ ।

यसरी हातमा राँको पाएका झुसु महिषु र गोपाध्य दरबारबाट निस्की तीनैतिर लागे । राँको ननिभेसम्म घुमिरहे । राँको निभेपछि कसैको घरमा वास मागी रात विताए । भोलिपल्ट उज्यालो भएपछि फेरि दरबारमा आइ हाजिरी दिए । राजाले कति भूमि घुमे भनी सिपाहीलाई बोलाएर साक्षी बुझ्न पठाए । सिपाहीले साक्षी बुझ्दा झुसुपाध्यले रोपेको खेत घुमेछन् । उनलाई यही विर्ता दिइयो र यहीँ बसी रुपाखेति कहलाए । गोपाध्यले लम्सु गाउँ घुमेछन् । यिनलाई यही विर्ता दिइयो र यहीँ वसी लम्साल कहलाए । महीष पाध्यले बुढु गाउँ घुमेछन् । यिनलाई यही विर्ता दिइयो । बुढुमा बसेकाले यिनका

सन्तानहरुको वुढुका दाहाल भन्ने चलन थियो । कालान्तरमा यिनै वूढा दाहाल भनी कहलाए । यसरी वूढा दाहालको उत्पत्ति भएको बुझिन्छ ।

(ख) दाशु भट्टका सन्तान रवि दास । (शिवदास र महिषुपाध्ये) रवि दासका चेला देवी दास । देवी दासका चेला राधु । राधुका चेला माधु र माधुका चेला धुरु थिए । देवी दासका चेला राधुका एक छोरा र बुहारी थिए । सन्तान नजन्मदै राधूका छोराको मृत्यु भयो । बुहारी राडी भइन् । राधु निसन्तान भए । यता निसन्तान भएको चिन्ता उता आफू मरेपछि राडी बुहारीले दुःख पाउने चिन्ताले वुढाबुढी पिरोलिँदै गए । बुढाबुढी पिरोलिएको देखेर बुहारीले भनिन् तपाईंहरु किन पिरोलिनु हुन्छ । तपाईंको पालनपोषण गर्ने म छदै छु । राधुले भने- तैंले हाम्रो राम्रो सेवा गरिस् तर हामी मरेपछि तैंले दुःख पाउने भइस् । त्यसैले चिन्ता गरेको हो । बुहारीले भनिन्- के गर्नु त कर्मले यस्तै पारिहाल्यो । जस्तो आइपर्छ त्यस्तै खेप्नुपर्छ ।

यसपछि बुहारीले विचार गरिन् ससुराले भनेको ठिक हो । यिनीहरुका शेष पछि मैले अवश्य दुःख पाउँछु । त्यसैले अब बहिनी मागेर ससुराको विवाह गरिदिनुपर्‍यो । बहिनीबाट सन्तान भएपछि उनीहरुको चिन्ता दुर हुन्छ र मेरो पनि कल्याण हुन्छ । तर बुढाका सन्तान हुन्छन्-हुँदैनन् विचार गर्नुपर्‍यो भनी बुढाले पिसाव गर्ने स्थानमा एक पाथी बालुवा राखिदिइन् । बुढाले पिसाव जम्छ भनी बालुवा राखिछ भन्ने विचार गरी त्यसै बालुवामाथि पिसाव गरे । बुहारीले बूढाले पिसाब फेरेको स्थानमा हेर्दा बालुवामा ओखली जस्तै प्वाल परेको देखिन् । यसबाट बुहारीलाई विश्वास भयो बुढाका पक्कै सन्तान हुन्छन् । यसपछि बुहारीले बुढासँग भनिन् बाँचे यदि मलाई आज्ञा दिनुहुन्छ भने म तपाईंका सन्तान हुने व्यवस्था गर्छु । बुहारीका कुरा सुनेर बुढा छक्क परे । बुढाले भने वुहारी तिमीले के कुरा गरेको हामी अभागीको भाग्य पहिले नै फुटिसक्यो । उनीउ फुल्ला ढुङ्गा टुसाउला तर हामीलाई सन्तान सुख हुँदैन ।

बुहारीले भनिन् दैवले चाह्यो भने के हुँदैन ? तपाई हुन्छ मात्र भन्नुस म सन्तानको व्यवस्था गर्छु । बुढाले विचार गरे यसले धर्म पुत्र पाल्ने विचार गरिछ । ठिकै छ जसको भाग्यमा छ । त्यसैले वीर्ता खान्छ । यसपछि बुढाले भने हुन्छ । तिमीलाई सुख हुन्छ भने गर । बुढाको स्वीकृति पाएपछि बुहारीले भनिन् म माइत गएर मेरी बहिनी मागेर आउँछु । तपाईं मेरी वैनीसँग विवाह गर्नुस् । बैनीबाट सन्तान भएपछि मेरो पनि कल्याण हुन्छ र तपाईं पनि निसन्तान हुनुहुन्न । बुहारीका कुरा सुनेर बूढा छक्क परे ।

ससुरा बुहारीका कुरा सुनेर बुढीका मनमा आस पलायो । उनले आफ्ना सम्पूर्ण गहना फुकालेर बुहारीका हातमा राख्दै भनिन्- बुहारी तिमीले भलो कुरा गऱ्यौ । यी सबै गहना तिम्री बैनीलाई पहिल्यै लगाइदेऊ जसले गर्दा उसले बुढासँग विवाह गर्न इन्कार नगरोस् । बुहारीले सासुले भनेजस्तै गरिन् । माइतमा गएर वैनीलाई रिजाइन् । त्यसपछि बाबुआमासँग भनी बैनी मागिन् । बाबुआमाले पनि यो कुरा मन्जुर गरे । ससुरालाई वैनी विवाह गरिदिइन् । बुहारीकी वैनी विवाह गरेपछि राधुका एक छोरा भए । यिनको नाम थियो माधु ।

यसरी राधु बुढाका सन्तान बुढेस कालमा भएकाले बुढा दाहाल खाल भनिन्थ्यो । कालान्तरमा यिनै बुढा दाहाल भए ।

(ग) राधुका छोरा माधु बुढु वीर्तामा बसोवास गर्थे । वयस्क भैरहँदा पनि यिनका सन्तान नहुँदा जैसी देखाउन गए । जैसीले भने- तपार्यंलाई यो वासस्थान उपयुक्त छैन । पूर्वतिर बसाईं सरे सन्तान फैलिन्छन् । जैसीको भनाइ अनुसार माधु बसाईं सर्न उपयुक्त ठाउँ खोज्न घरबाट निस्के । पश्चिमबाट पूर्व लागी मादीसम्म पुगेर पुर्वमा मादी खोटाङको खोक्सेली, बुग्नाम रामपुर रातोमाटे, नाम्दु, काभ्रे र नालाको पानी उपयुक्त ठहराई घर फर्के ।

माधु आफ्नी पत्नीलाई आफूले हेरेका सबै ठाउँ देखाउने र पत्नीलाई सहज लागेको ठाउँमा वसाईं सर्ने इच्छाले पत्नीलाई

साथमा लिई घरवाट निस्के । काली गण्डकीको तिरमा आइपुगेपछि माधुकी पत्नी ज्वरो आएर अस्तव्यस्त भइन् र मर्न लागिन् । पत्नी मर्न लागेको थाहा पाई माधु धुरुधुरु रुन लागे । यसरी रोएका पतिको आँशु पुछ्तै पत्नीले भनिन् तपाईं नरुनुस् म मरे पनि फेरि जन्म लिई तपाईंकै पत्नी हुनेछु र तपाईंका सबै इच्छा पूरा गर्नेछु । तपाईं म वाहेक अरुलाई विवाह नगर्ने कबुल गर्नुस् । माधुले रुँदै भने- म विवाह नगर्ने कबुल ता गर्छु । मानिस मरेपछि के भएर जन्मन्छ । कहिले जन्मन्छ यो सबै दैवको खटन हो । फेरि मानिसै भएर जन्म लिए पनि पूर्व जन्मका ज्ञान नाश हुनाले तिमीले मलाई चिन्दिनौ । रुपरङ्ग फेरिनाले म तिमीलाई चिन्दिन ।

माधुकी पत्नीले भनिन् । तपाईंले मलाई लग्नमा सिउँदामा हालेको सिन्दुर मेरा पोल्टामा छ । म परेपछि त्यही सिन्दुर मेरा निधारमा लगाइदिनु र मेरो शरीर काली गण्डकीमा विसर्जन गर्नु । यही सिन्दुरको टिका लगाएको चिन्ह लिई म ३ वर्षभित्र काली गण्डकीको पूव दिशातर्फ जन्म लिन्या छु । यति भनी पतिका आँशु पुछ्दै काखमा पल्टिन् । त्यहीं उनको मृत्यु भयो । घरगाउँले सँग सहायता मागी माधुले पत्नीको काली गण्डकीमा विसर्जन गरे । पत्नीको शरीरलाई विसर्जन गरी फेरि उनी घर फर्के र घरमै काजक्रिया गरी बसे । दुई वर्ष पछि फेरि उनी घरवाट पूर्वतर्फ लागे । एकदिन नालामा आएपछि साँझ पर्न लाग्यो र ढकाल ब्राम्हण घरमा बास मागी बसे । तिनै ढकाल ब्राम्हणको घरमा एक कन्या जन्म लिएको ६ महिना भएको थियो । माधु जब बास बसेको घरवाट जान लागे तब ती कन्या चिच्याएर रुन थालिन् । कन्याका बाजेले केही लागेको हो कि भनी पाहुनालाई झारफुक गर्न अनुरोध गरी ती कन्या माधुका काखमा राखिदिए । माधुका काखमा राख्नासाथ ती कन्या चुप लागिन् र माधुलाई नै हेर्न थालिन् । माधुले आफ्नी पत्नीले भनेका वचन सम्झी कन्याका निधारमा हेर्दा आफूले पत्नी मरेपछि लगाइदिएको सिन्दुरको टिकाको चिन्ह टर्लक्क देखे । आफ्नी पत्नीले जनम लिएको निश्चय मानी माधुले ती कन्याको

पूर्व वृत्तान्त सुनाई ती कन्या आफूलाई मागे । कन्याका बाजे ढकाल ब्राह्मणले भने यदि यो कुरा सत्य हो भने तिमी बाह्र वर्ष पछि कन्यादान लिन आउनू । बाह्र वर्ष पछि आउँदा यसले तपाईंलाई चिनिछ भने तपाईँलाई नै कन्या दिउँला । बूढाको आशय बुझी माधु त्यहाँबाट हिँडे । बाह्र वर्ष पछि माधु फेरि डुल्दै नालामा पुगेर एउटा चौतारामा बसेर थकाइ मारिरहेका थिए । ती कन्या पनि आफ्ना चौपाया चराएर घरतर्फ फर्कंदै थिइन् । चौतारामा उनले माधुलाई बसिरहेको देखिन् । यसै समयमा उनलाई बाह्र वर्ष अघि यसै मानिसले मलाई काखमा लिएको हो भन्ने याद आयो । घरमा आएर चौपाया तह लगाई बाजेको छेउमा आएर भनिन् । हजुरबा ! बाह्र वर्ष अगाडि मलाई काखमा लिने मानिस त्यही चौतारोमा बसिरहेको छ । नातिनीका कुरा सुनी बूढा अचम्म भए । अरु गोठाला साथीहरुलाई सोद्धा ती कन्याले कसैसँग भेट नगरेको बताए । ढकाल बूढाले विचार गरे दैवसंयोगले यस्तै पारेको होला । तिनै पहिले कन्या माग्ने ब्राह्मण हुन् भने कन्यादान दिनुपर्छ भन्ने सल्लाह गरी ती ब्राह्मणलाई लिन पठाए । माधु घरमा आएपछि घरमै पालेर शुभ लग्न आएपछि कन्यादान दिए । कन्यादान पाएपछि पनि माधुले ती कन्या घर लगेनन् । वरु माधु नै त्यहीँ बसे । माधुका ती कन्या विवाह गरेपछि घुरु, हरि शंकर, र विश्वेदेव पाध्य ४ छोरा भए । धुरुले नाम्दुकाभ्रेमा विवाह गरे र त्यहीँ बसे । धुरुका ३ भाइ छोरा जन्मे । गोगा जयभद्र ज्योतिखर । यी धुरुका सन्तति नाम्दुकाभ्रे भन्दा पूर्वमा रहेका दाहालवहरु हुन् । त्यसैले यिनको सम्पूर्ण सँस्कर मिल्दछ । यसरी दाहालहरूमा बूढा भएपछि सन्तान जन्मेकाले बूढा दाहाल भन्ने प्रथा चलेको किम्बदन्ती पाइन्छ ।

वत्स गोत्री दाहालको शुक्ल यजुर्वेद र माध्यान्दिनी शाखा हो । वत्सगोत्री दाहालले वैदिक सनातन धर्मको पालना गर्दछन् ।

***

८. वत्सगोत्री बुढा दाहालले मान्ने देवता तथा संस्कारहरू

देवता-

(क) इस्ट देवता - भगवान् शिव (ख) इष्टदेवी - विन्दवासिनी (ग) कुल देवता - कालमष्ट, क्षेत्रपाल रिमाल र अग्नि वेताल (घ) कुल देवी - वसन्तमाला

बूढा दाहालका सँस्कारहरू

(क) शिव पाञ्चायन पूजा गर्ने र वैदिक सनातन धर्म मान्ने । (ख) पहिलो दिनको दूधको विगौती राखी सात पत्रे वेर्ने र ११ दिन पछि गाईंभैसी चोख्याउने । न चोख्याइएको दूधको मोही नपार्ने र कुलदेवता वा गोष्टाग्नीलाई धुप नहाल्ने । (ग) कुल देवताको स्थान र दियो सुरक्षित राख्ने विगोत्रीलाई छुन नदिने तर भान्जालाई हुन्छ । (घ) मूल ढोका सामु कसैलाई बस्न नदिने । (ङ) सिस्नो घरभित्र नलाने । (च) पानी नचल्नेलाई घरभित्र पस्न नदिने । (छ) पूर्णिमाको दूध बार्ने । (ज) औंशीको चतुर्दशी र पूर्णिमाको परेवा बार्ने ।

(क) पूर्णिमाको दूध किन वार्ने ? वसन्तमाला देवी चण्डी पूर्णिमाको दिन दूधमा डुबी मरेकी हुनाले सवै पूर्णिमा तिथिको दूध असुद्ध मानी मोही पार्नु नहुने हुनाले उनै भगवतीलाई समर्पण गरिएको हो ।

(ख) औंसीको चतुर्दशी किन वार्ने ? कृष्णपक्ष र शुक्लपक्षको दही मिसाएर मोही पार्नु नहुने भएकाले र चतुर्दशी भगवान् शिवको महापर्व भएकाले उक्त दिनको दूधमा खिर पकाएर शिवलाई भोग लगाई प्रसाद ग्रहण गरिन्छ । त्यसैले औंसीको (कृष्णपक्षको) चतुर्दशी वारने गरेको हो ।

(ग) पूर्णिमाको परेवा किन वारिन्छ ? कृष्णपक्षको पहिलो दिन त्यसमा पनि नन्दा तिथि परेकाले यस तिथिमा यात्रा, नयाँ काम गर्दा, केही

सामान अरुलाई दिँदा झगडा हुने डरले यो तिथि वारिन्छ । तर दूध भने वारिँदैन ।

(घ) दूध पानी नचल्ने जातिलाई किन नदिने ? पानी नचल्ने चाण्डाल जातिहरु निम्न वर्गका फोहोरी र मास भक्षण गर्ने हुन्छन् । यिनीहरु यज्ञको लागि घ्यू, दूध उत्पादन गर्ने पशुहरुको भक्षण गर्दछन् । त्यसैले यिनीहरुलाई बुढा दाहालले दूध दिँदैनन् ।

(ङ) सातपत्रे किन बेरिन्छ ?
यो चराचर जगत्को उन्नति र शान्ति सुव्यवस्था कायम गर्न आवश्यक पर्ने विधान निर्माण गर्नका निमित्त सप्तर्षि मण्डलको व्यवस्था गरिएको छ । यिनै सप्तर्षिले बनाएको विधान बमोजिम सुतकान्तमा यस पशुद्वारा उत्पन्न दूध, दही र घ्यूद्वारा म यज्ञको पूजन गरी अग्निमा आहुति दिनेछु । तबसम्मका लागि यो सुत्केरी पशु र यसद्वारा उत्पन्न नव पशुलाई पनि केही नहोस् भनी कामना गरेर सप्तर्षिको नाम लिँदै सातपत्रे बाँधी गोरस सन्चय गर्ने स्थान माथि राखिन्छ ।

(च) ११ दिनमा मात्र गाई चोख्याउने किन ?
१० दिनसम्म सुत्केरो बार्नुपर्ने हुनाले १० दिनको दूध दही जमाएर ११ दिनमा चोख्याइन्छ ।

(छ) कुलदेवताको स्थान र दियो किन सुरक्षित राख्ने ?
सगोत्री वाहेक अरुले छोएमा कुलदेवता रिसाउँछन् । त्यसैले सुरक्षित राख्नुपर्छ ।

(ज) मूल ढोका अगाठि बस्नु नहुने कारण के हो ?
आवागमनमा वाधा नपरोस् र मूल दियोमा कसैको नजर नपरोस् भनेर ढोकासामु नबस्नु भनेको हो ।

(झ) सिस्नु घरभित्र लानु किन हुँदैन ?

क्सैले नराम्रो श्राप दिँदा तेरा घडेरीमा सिस्नो उम्रियोस् भन्छन् । वंशनासक बनस्पति भएकाले घरभित्र लादा त्यसको वीउ झरी सिस्नो उम्रेला भन्ने डरले घरभित्रै नलगेको हो ।

(ञ) पानी नचल्नेलाई घरभित्र पस्न किन नदिएको ?
पानी नचल्ने चाण्डाल जातिहरु फोहोरी, उग्र स्वभाव र निर्दयी हुने हुनाले बाल, बृद्ध डराउँछन् । रोग सर्छ भनी घरभित्र पस्न नदिएको हो ।

९. **शिव वत्स गोत्र बुढा दाहालको इष्ट देवता कसरी भए ?**
परापूर्व कालमा ब्राह्मण र भगवान् शिवको वैमनस्यता भएको थियो । त्यसैले ब्राह्मणहरु यज्ञ गर्दा शिवको भाग दिँदैनथे । वैशाख शुक्ल पूर्णिमाका दिन ब्राह्मणहरुले यज्ञ गर्न लागे तर शिवको भाग राखेनन् । शिवलाई ब्राह्मणसँग असह्य रिस उठ्यो र ब्रह्म यज्ञ विथोल्न शिवसैन्य पठाउनु भयो । शिव सैन्य आएर यज्ञ विथोल्न लागे । ब्राह्मणहरु त्राहित्राहि भए । यसरी ब्राह्मणहरु त्राहित्राहि भएपछि भृगुले यज्ञाग्निबाट सेना उत्पन्न गरी शिव सैन्यलाई परास्त गर्नुभयो । यसरी भृगुले आफ्ना सैन्य परास्त गरेको देखी भगवान् शिवलाई अत्यन्त क्रोध उत्पन्न भयो र शिवले आफ्नो अघोर मुखबाट अष्ट भैरवको उत्पत्ति गर्नुभयो । अष्ट भैरवले शिवको आज्ञाअनुसार ब्रह्म यज्ञमा गएर विध्वंस गर्न लागे । कसैले आगोमा पानी हाल्न लागे । कसैले होता र आचार्यलाई पिट्न लागे । कसैले हवन गर्न खिर पकाउन तताएको दूधमा बालवालिका डुबाएर मार्न लागे । कसैले नैवेद्य पाकशाला विनष्ट गर्न लागे । कतिले यज्ञका पक्वान आफैं खान लागे । यज्ञमा त्राहित्राहि भयो । भैरवको उत्पातबाट क्रोधित भृगु आदि ऋषिले आफ्नो शक्तिबाट ९ वटा ब्रह्म बेताल उत्पन्न गरे । यी ब्रह्म वेतालले अष्ट भैरवलाई युद्धमा परास्त गरिदिए । भैरवहरू परास्त भएपछि भगवान् शिवलाई अत्यन्त क्रोध उत्पन्न भयो र आफ्नो जटा फुकाएर स्फटिकको खम्बामा फड्कार्नुभयो । यसबाट महाभयङ्कर डरलाग्दा १८ मस्टको

उत्पन्न भयो । (१) आदि मष्ट (२) खप्पर मस्ट (३) कालो मस्ट (४) दाह्रे मस्ट (५) टेडी मस्ट (६) दूधे मस्ट (७) ढाडे मस्ट (८) लाटो मस्ट (९) बराह मस्ट (१०) लट्टे मस्ट (११) रुपाल मस्ट (१२) मण्डली मस्ट (१३) खाप्ले मस्ट (१४) डडुवा मस्ट (१५) महामष्ट (१६) बङ्गारे मस्ट (१७) खैरे मस्ट (१८) खापड मस्ट उत्पन्न भए । यी मस्टहरू कालाग्नि रुद्रझैं आक्रमण गर्न जाइलागे । बेताल र मष्टको महाभयङ्कर युद्ध भयो । बेतालले मस्टका अनेक अङ्गभङ्ग गरिदिए । कालो मस्टको दाया खुट्टो भाँचिदिए, बायाँ आँखा फोडिदिए । बेतालको आगाको ज्वालाले मष्टको शरीर कालो भयो । त्यसैले मष्टको नाम कालो मस्ट भयो । बेतालको उत्पात देखेर मस्टलाई सही सक्नु भएन । रिसले व्याकुल भएर काला मस्टले बेताललाई उचालेर पछारी यज्ञ अग्निमा तेर्स्याए र छातीमा लातले थिचि बेतालको वस गरे । अग्नि शान्त भयो । प्रकृति सफा भइन् । अरु मस्टले ब्राह्मणहरुलाई पाता कसी राखे र यज्ञाग्निमा आहुति दिन तयार भए । ब्रह्माले यो कुरा चाल पाई तत्काल यज्ञमा पुगी ब्राह्मणहरुलाई माफ माग्न लगाई यो कार्य रोक्नुभयो । ब्रह्माको अनुरोध अनुसार मस्टले भने यति तिमीहरु बाँच्न चाहन्छौ भने शिवलाई मान्छौँ भन्ने प्रण (वाचा) गर । ब्राह्मणहरुले मस्टका कुरा स्वीकार गरेर भने- हामी सधैं शिवलई आराधना गरी यज्ञमा आहुति दिन्छौँ । हाम्रो इस्ट देवता शिवलाई नै मान्छौँ । यज्ञमा वलिदिने भेडो मस्टलाई बलि दिन्छौँ । बेतालद्वार मस्टका अङ्गभङ्ग भएकाले बेताललाई नै मस्टको संरक्षण बनाउँछौँ । यज्ञको उत्तरपट्टि वसी चतुरमुख ब्रह्माको सामु ब्राह्मणहरुले तिलजौकुश लिई प्रण गरेको हुनाले आजसम्म पनि यज्ञको उत्तरपट्टि शिवको लागि छुट्टै पणितापात्र राखिन्छ । यसै समयदेखि भगवान् शङ्कर ब्राह्मणहरुका इस्ट देवता भए ।

प्रणहरू (वाचा)

१. हामी सधैं शिवको आराधना गरी यज्ञमा आहुति दिन्छौं ।
२. भगवान् शिवलाई नै इस्ट देवता मान्छौं ।
३. यज्ञमा बलि दिने मेढो मस्टलाई बलि दिन्छौं ।
४. बेतालले मस्टका अङ्ग भङ्ग गरेकाले बेताललाई नै मस्टको संरक्षक बनाउँछौं ।

१०. इस्ट देवी विन्दवासिनी कसरी भइन् ?

परापूर्वकालमा देवता तथा ब्राह्मणहरुले भगवति वास्ता नगरेकाले भगवतीले मर्त्यमण्डललाई त्यागिदिइन् । भगवतीले त्यागनासाथ यो ब्रह्माण्ड निस्तेज भयो । सूर्यको किरण मन्द भयो । चन्द्रमाले अमृत वर्षण गर्न छोडे । वायु गति विहीन भयो । पृथ्वी शुस्क भइन् । प्राकृतिक वनस्पतिहरु उम्रन छोडे । चराचर जगतका प्राणीहरु उकुशमुकुस भए । जब सास फेर्न गाह्रो भयो तब सम्पूर्ण ब्राह्मणहरु प्रजापति ब्रह्माकहाँ गए र दण्डवत् प्रणाम गरी भन्न लागे- त्राहिमाम् परमपिता यो के अनर्थ भयो ? सारा जगत् शक्ति विहीन छ । अब हाम्रो कसरी कल्याण हुन्छ ? हाम्रो रक्षा गरिबक्स्योस् ।

ब्राह्मणहरुका कुरा सुनेर प्रजापति ब्रह्माले भन्नुभयो- तिमीहरुले भगवतीको वास्ता नगरेकाले उनले मर्त्यमण्डललाई त्यागिदिइन् । त्यसैले यो जगत् शक्तिविहीन भएको हो । अब उनै शक्तिमाता भगवतीको उपासना गर । अनि मात्र शक्तिमाता प्रसन्न भएर मर्त्यमण्डलमा आउनुहुन्छ । जब शक्तिमाता यस मत्यमण्डलमा आउनुहुन्छ तब यो चराचर जगत् शक्तिसम्पन्न हुन्छ ।

ब्रह्माको आज्ञाअनुसार सबै देवता र ब्राह्मणहरुले भगवतीको उपासना गर्न लागे । ब्राह्मणहरुको पुकारा सुनी चैत्र कृष्ण नवमीमा

भगवतीको उत्पन्न हुनुभयो । सबैले भगवतीको दर्शन गरे । भगवतीले सोध्नुभयो- हे ब्राह्मण हो ! तिमीहरुले मलाई किन आराधना गऱ्यौ । ब्राह्मणहरुले भने हे परमेश्वरी ! तपाईंले यो चराचर जगत्लाई त्यागनाले हाम्रो यो अवस्था भयो । हामीले तपाईंको महत्व नबुझेर वास्ता गरेनौं । हाम्रो अपराध क्षमा गरिदिनुस् । जसरी छोराले गरेको अपराध आमाले माफ गर्छिन् त्यसैगरी हामीलाई आफ्नै पुत्र सम्झी हाम्रो अपराध क्षमा गर्नुहोस् । हामीलाई कहिल्यै शक्ति विहीन नगर्नु । सधैं हाम्रो साथमा रहिरहनुहोस् ।

ब्राह्मणको स्तुतिले प्रसन्न भएकी भगवती अम्बाले भन्नुभयो- हे ब्राह्मण हो ! तिमीहरुलाई शक्ति सम्पन्न गर्न यो चराचर जगतको रक्षा गर्न म सधैं विन्ध्याचल पर्वतमा वास गर्नेछु । त्यहीँ सबैले मेरो पूजा-आराधना गर्नु । जसले यज्ञाग्नि प्रज्जलित गरी दीपको संस्कार गर्छ । त्यसैको दीपको म ज्योतिमा वास गर्छु । त्यसै समयदेखि भगवती विन्ध्याचल पर्वतमा बसिन् र विन्ध्यवासिनी नाम भयो । यिनै विन्ध्यवासिनीलाई ब्राह्मणहरूले इस्ट देवी मानी पूजा गर्न थाले ।

११. मस्ट-बेतालको पूजा किन गरिन्छ ?

भगवान् शिवका अघोरमुखबाट १८ मस्टको उत्पत्ति भयो । यी मस्टहरु ब्राह्मणलाई शिव आराधनाको वाचा गराई फेरि शिवजीकैंमा फर्किए । मस्टहरु शिवकहाँ पुगेर भगवान्लार्य दण्डवत् प्रणाम गरी भन्न लागे । हामीले ब्रह्मयज्ञ विध्वंश गरी ब्राह्मणलाई चारवटा प्रण गराएर आयौं । अव हामी के गरौं ? आज्ञा होस् । मस्टका कुरा सुनेर शिव अत्यन्त प्रसनन हुनुभयो र भन्नुभयो- हे मस्ट हो ! तिमीहरुले ब्राह्मणलाई शिवशक्तिको प्रभाव ज्ञान गरायौ यसैले म तिमीहरुसँग प्रसन्न छु । अब

तिमीहरु तिनै ब्राह्मणको रक्षा गरेर बस किनकि हामीले ब्राह्मणको रक्षा गर्नुपर्छ। प्रजापति ब्रह्माका सन्तान वृद्धि नभए यो चराचर जगत् चल्दैन र सृष्टिको अन्त हुन्छ साथै वैदिक सनातन धर्मको पनि नास हुन्छ। ब्राह्मणहरुले यज्ञमा आहुति दिन्छन् र देवताहरुको पुष्टि हुन्छ। नत्र देवताहरुको शक्ति क्षीण हुन्छ र म्लेक्षशक्ति वृद्धि भई चराचर जगत्मा अशान्ति फैलिन्छ।

शिवले भन्नुभयो- "दैवाधिन जगत् सर्व मन्त्राधिनम् च देवता ते मन्त्रा ब्राह्मणाधिनम् तस्मात् ब्राह्मण देवता।" यो सम्पूर्ण जगत दैवको अधिनमा छ। देवताहरु मन्त्रका अधिनमा रहन्छन्। मन्त्र ब्राह्मणहरूका अधिनमा रहन्छन्। त्यसैले ब्राह्मण पनि देवता नै हुन्। ब्राह्मणले आफ्ना अधिनमा रहेका मन्त्र उच्चारण गर्नाले देवताहरु कर्ममा सक्रिय हुन्छन् र यो चराचर जगतको कार्य सुचारु रहन्छ। त्यसैले मैले ब्राह्मणको रक्षा गर्ने पर्छ। यसपछि भगवान् शङ्करले चतुरमुख ब्रह्मालाई बोलाएर भन्नुभयो- हे ब्रह्मा! रुद्र तेजले शक्तिहिन भएका ब्राह्मणहरुको यिनै मस्टले संरक्षण गर्नेछन्। त्यसको लागि ब्राह्मणहरु कुल जम्मा भई १८ मस्टको पूजा गरुन्। शिवको आज्ञा अनुसार प्रजापति ब्रह्माले ब्राह्मणहरू सबै जम्मा गराई मस्ट पूजा गर्ने व्यवस्था गर्नुभयो। ब्राह्मणहरू कुल जम्मा भई पूजा गरेकाले यस पूजाको नाम कुल पूजा रहन गयो।

सृष्टिको सुरुमा ब्रह्माका मानसपुत्र नौ जना ऋषिका सन्तान मात्र भएकाले ब्राह्मणले नौ-प्रजापतिका सन्ततिलाई प्रत्येकलाई २/२ मस्ट पूजा गर्ने आज्ञा दिनु भयो। ब्रह्माले भन्नुभयो जुनजुन बेताललाई मस्टले बस गरेका थिए त्यैत्यै मस्ट तथा जुन मस्टले ब्राह्मणले पाता कसेका थिए तिनैतिनै मस्ट तिनै ब्राह्मणका सन्ततिसहित कुल जम्मा भई पूजा गर्नु। प्रजापति ब्रह्माको आज्ञा ब्राह्मणले पालना गरे। आ-आफ्ना वंशका सन्ततिहरु कुल जम्मा गरी २/२ वटा मस्ट र १/१ वटा बेताललाई देवता मानी पूजा गर्न लागे। अग्नि बेतालले कालोमस्टलाई

अङ्गभङ्ग गरेकाले र भृगुलाई खाप्रे मस्टले पाता कसेकाले भृगुवंशी वत्स गोत्री ब्राह्मणहरुले पूजा-आराधना गर्न लागे । चण्डी पूर्णिमामा गरेको यज्ञ मस्टहरुले विध्वंश गरे । त्यसपछि जेष्ठ शुक्ल पूर्णिमामा ब्राह्मणहरु कुल जम्मा भई यज्ञ गरी मस्टको पूजा गरे र मस्टलाई वलि दिए । यसै दिनदेखि देवली पूजाको प्रचलन सुरु भयो र मस्टको पूजा-आराधना प्रारम्भ भएकाले यस पूर्णिमाको नाम मस्ट पूर्णिमा रहन गयो । कुल देवताको उत्पत्ति चण्डी पूर्णिमामा भएकाले कतिले चण्डी पूर्णिमामै कुल देवताको पूजा गर्दछन् तर ब्राह्मणले मस्टको आराधना जेष्ठ शुक्ल पूर्णिमामा गरेकाले जेष्ठ शुक्ल पक्षमा नै देवली गर्नु उपयुक्त मानिन्छ । शिवको आज्ञा अनुसार मस्ट तथा बेतालले ब्राह्मणको रक्षा गर्ने हुनाले मस्ट तथा बेतालको पूजा गरिन्छ ।

१२. मस्टको स्वरूप कस्तो छ ?

महा भयङ्करम् रूपम् कृष्ण वर्ण समन्वितम् ।
खड्गपाणी जटाधारी शिवाम्स शिव चिन्तकम् ॥
रुद्र तेज समायुक्तम् कृष्ण चामर पाणीनाम् ।
कालामष्ट महाकाल पाणी घाण मनोहरम् ॥
दक्षपादश्च पाङ्गुलम् वाम नेत्र न दृष्यते ।
त्रिवेणी वसते देव त्र्यम्बकम् च त्रिआयुधम् ॥
वायू वाह महातेजम् दिव्य देह मनोहरम् ।
अग्नि बेताल संयुक्त क्षेत्रपाल समन्वितम् ॥
अग्नि बेताल सहदेव दिपज्योति निवासितम् ।
क्षेत्रपाल सह देवी वसन्तमाला च संस्थितम् ॥
चतुर्देवम् च सम्युक्तम् दोचौपाय च रक्षणम् ।

१३. कुल देवता पूजाको नाम देवली कसरी भयो ?

शिवलाई इस्ट देवता मानी यज्ञको उत्तरमा प्रणितापात्र राखी यज्ञ गर्न थालियो । यज्ञमा बली दिन छोडी मस्टलाई बली दिन शुरु गरियो । ब्रह्माहरू प्रत्येक वर्ष उत्तरायण दक्षिणायणमा गोस्टाग्नि पूजा र मस्ट पूर्णिमा पक्षमा बली पूजा गर्दथे । कुनै वर्ष बली दिन बिलम्ब भएमा मस्टहरू आफैं देवली भन्दथे । त्यसैले कुल पूजाको नाम देवली भयो ।

१४. देवली कहिले गरिन्छ ?

गृष्मर्तौ च सिते पक्षे उत्तरायण प्रपूजयेत् ।
हेमन्तौ च सिते पक्षे दक्षिणायण पूजयेत् ॥

"गाम रुद्र दैवताकम" गाइका अधिस्ठाता गोठका महारुद्रलाई प्रत्येकले ६/६ महिनामा गोस्टाग्नि पूजा गरिन्छ र मस्टलाई क्षेत्रपाल वसन्तमाला र अग्नि बेताललाई पनि खीर, बाबर, घ्यूको बलि गरिन्छ । उत्तरायणमा गरिने पूजालाई उभौलि र दक्षिणायणमा गरिने पूजालाई उधौलि भनिन्छ ।

देवली वा गोष्टाग्नि पूजा चण्डी पूर्णिमा पछिको शुक्लक्षको पन्चमीदेखि गैडु वा मस्ट पूर्णिमासम्म उत्तम मानिन्छ । कुनै कारणवस बाध्य परे वा गुरु शुक्र अन्ध हुने भएमा अगाडि जेष्ठ शुक्ल द्वितीया, तृतीया र पछाडि आषाढ कृष्ण पन्चमीसम्म पनि गरिन्छ । यसमा पनि नभए आषाढ शुक्लमा गर्नुपर्छ । आषाढ शुक्लमा पनि नभए त्यो वर्ष देवली पूजा हुँदैन । उधौली पूजा मार्ग शुक्ल पन्चमीदेखि पौष शुक्ल त्रयोदशीसम्म गर्नुपर्छ ।

१५. मस्ट पूजा पद्धति तथा काला मस्ट पूजा विधिः

मस्टश्च दक्षिण पार्श्वे क्षेत्रपाल प्रपूजयेत् ।
पद्म चतुर्दश कुर्यात् त्रय त्रय पुनः कुरुः ॥

पूजयेत् गिघ्न नाशम् च दीप कलश पूर्वक ।
क्षेत्रपाल वलि दत्वा मस्ट बली यथा विधि ॥

पक्वान्नम् पायस क्षीरम् पूवान्नम् वावरस्तथा ।
ओदनम् च बली दत्वा मधु घृत सुशर्करा ॥

छाँग शोणित बलिश्चैव मत्स्य माम्स जलस्तथा ।
सर्वत्र विधिवत् कुर्यात् दुग्धेनोत्सर्गमाचरेत् ॥

मस्टोपाख्यान

भैरव्युवाच

साधनानी च देवानी अन्यानी यानिकानि च ।
एतानि देव देवेश तदुक्तानि श्रुतानि च ॥१॥

मस्ट बेताल रुद्रश्च भैरव भैरवानी च ।
अन्ये च देवानाम् च साधना विधि कथ्यताम् ॥२॥

भैरवौवाच

श्रृणु देवी प्रवक्ष्यामि सावधान तथा श्रृणु ।
मस्ट बेताल साधनम् सुख सम्वृद्धि वर्धनम् ॥१॥

गुह्याति अति गुह्यम् च देवनामंऽपि दुर्लभम् ।
श्रीसम्पत्ती प्रदत्तश्च धनधान्ये प्रवर्धनम् ॥२॥

साधनम् मस्ट वेताल इष्ट देवम् च ईश्वरी
अस्य साधन मात्रेण सर्वैश्वर्य प्रजायते ॥३॥

पद्म अस्ट दश कृत्वा त्रय त्रय त्रयेण च ।
पूजयेत् मस्ट देवाश्च त्रयकाल त्रयो त्रयम् ॥४॥

गृहे गोस्टे च मन्दिरे त्रिवेणी शिव सन्निधौ ।
आवाहयेत् पूजयेत् देव बली दद्यात् यथा विधि ॥५॥

अज मेष मृगश्चैव खरोस्ट छाँगवेव च ।
यथा विधि बली दत्वा सर्वकार्यार्थ साधनम् ॥६॥

पुनः पद्म नव निर्माय नवै त्रय त्रय कुरु ।
पूजयेत् देवा बेताल त्रयकाल त्रयोत्रय ॥७॥

विधिवत् शोडषो पूजा पाद्यार्घादि पयो घृत ।
बेताल बली न दद्यात् त्वाम् दद्यात् घृत शर्करा ॥८॥

सर्व विघ्न विनासार्थ पूजयेत् गणनायक ।
इशाने कलशम् धृत्वा पूजयेत् विधि पूर्वक ॥९॥

पूर्वश्च दीप संस्थाप्ये षड्कोणौ परि पूजयेत् ।
मध्य गणपतिश्चैव इशाने च षडानन ॥१०॥

आदि प्रत्यादि देवाश्च कलशे स्कन्ध पूजयेत् ।
ग्रह योगिनी दिक्पाल अस्र आयुध पूजयेत् ॥११॥

हुत्वाऽग्नि तिल आर्ज्यम् पायस घृत शर्करा ।
एवम् विधे कृत्वा पूजा सर्वत्र सिद्धिदायक ॥१२॥

पूजयेत् मस्ठ बेताल सर्वकामश्च सिद्धये ।
अभक्ताय नदातव्यम् दातव्यम् विघ्न जायते ॥१३॥

श्री ॐ ज्योति शङ्कर रचित मस्टोपाख्यान सम्पूर्णम् ।

ब्रम्हौवाच ।

मरिची आदि मस्टश्च अत्रि खप्पर एव च ।
भृगु कालोऽर्थ अङ्गिरा दाह्रे मस्ट प्रपूजयेत् ॥१॥
पुलस्त्ये दुग्धे मस्टश्च पुलह टेडी एव च ।
क्रतुश्च पूजयेत् ढाणे लाटो वशिष्ट पूजयेत् ॥२॥
वराहं पूजयेत् दक्षे उपमस्ट यथा क्रम ।
मरिची लट्ट मस्टश्च रुपाल अत्रि एव च ॥३॥
भृगृश्च पूजयेत् खाप्रे अङ्गिरा मण्डली तथा ।
पुलहस्ते डढुवाश्चैव महामस्ट पुलहथा ॥४॥
बँगारे च क्रतुश्चैव वशिष्ट खैरे एव च ।
खापड पूजयेत् दक्षे मस्ट पूजा यथाक्रम ॥५॥
घृत वावर पूवान्न पायसम् दधि शर्करा ।
कुस्माण्ड नारिकेलश्च कदली कनकाम्बुज ॥६॥

मस्ट पूजा पद्धति :

प्रथम विनियोगश्च द्वितीय न्यास एव च ।
तृतीयम् ध्यायताम् देव चतुर्थम् दिग्बन्धम् ॥
पञ्चमम् आवाहयत देव षष्टमम् प्राण स्थापनम् ।
सप्तमम् षोडशो पूजा अस्टमम् च विसर्जनम् ॥

(क) **विनियोग** - अस्य श्री कालामस्ट पूजन मन्त्रस्य महादेव ऋषि गायत्री युष्णिक अनुस्टुपछन्द कालामस्ट देवता ऐँ जीव ह्निँ शक्तिम् क्लीँ किलकम् आवाहन पूजने विनियोग ।

(ख) **न्यास**

करन्यास : ॐ कां अङ्गुस्ठाभ्याम् नमः । ॐ लां तर्जनीभ्याम् नमः । ॐ मं मध्यमाभ्याम नमः । ॐ सं अनामिकाभ्याम नमः । ॐ टं कनिष्ठिकाभ्याम् नमः । ॐ कालामस्टाय करतलकर पृस्टाभ्याम् नमः ।

षडङ्गन्यास : ॐ काँ हृदयाय नमः । ॐ लाँ शिरसे स्वाहा । मँ शिखाय वौषट् । ॐ सँ कवचाय हुँ । ॐ टँ नेत्राय वौषट् । ॐ कालामस्टायै नमः अस्त्राय फट् ।

(ग) **दिङ्न्यास** : ॐ पूर्वे रक्षतु आदिमस्टश्च आग्नेय खप्परस्तथा । दक्षिणे दाह्रे मस्टश्च टेडी मस्टश्च नैऋते ॥ प्रतिचे दुधे मस्टश्च ढाणे मस्टश्च वायवे ॥ उत्तरे लाटो मस्टश्च इशाने खापरे तथा ॥ मध्य रक्षेत कालो मस्ट वेतालादि समन्वितत ॥ एव दशदिशो रक्ष भगवान् शिव शङ्कर ॥

(घ) **ध्यान** - कृष्णवर्ण महातेज बल बुद्धि समन्वित । खड्गवाणि जटाधारि दिव्यदेह मनोहर । कृष्णचामर हस्तौ च घाण त्रिशुल धारिणे । ध्यायत्वाम् पूजनार्थाय प्रसन्न भव सर्वदा ।

(ङ) **स्थापना** : थपना वा मूर्ति राख्ने र ११ फन्का धागो बेर्ने ।

(च) **आवाहनम्** - आवाह्यताम् महादेव कुल पूजा करोम्यहम् । यावत् पूजा करिस्यामि तावत्वाम् सुस्थिरो भव : ॥

(छ) **प्राण प्रतिष्ठाः** विनियोग अस्य श्रीप्राण प्रतिष्ठामन्त्रस्य ब्रह्माविष्णुमहेश्वरा ऋषयः । ऋग्यजुःसामनि च्छन्दासि क्रियामयवपुःप्राणाख्या देवताआँ बीजम् । ह्रीँ शक्तिः । क्रौँ कीलकम् । अस्याम् नूतन यन्त्रस्य प्राणप्रतिष्ठापने विनियोगः (करेणाच्छाद्य)

ॐ आँ ह्रीं क्रौं यँ रँ लँ वँ शँ षँ सँ हँ सः सोहम् भो कालामस्टः यन्त्रस्य प्राण इह प्राणाः पुनः ॐ आँ ह्रीं क्रौं यँ रँ लँ वँ शँ षँ सँ हँ सः सोहम् भो कालामस्ट यन्त्रस्य जीव इह स्थितः ॥२॥ ॐ आँ ह्रीं क्रौं यँ रँ लँ वँ शँ षँ सँ हँ सः सोहम् भो कालमस्ट यन्त्रस्य सर्वेन्द्रियाणीह स्थितानि ॥३॥ ॐ आँ ह्रीं क्रौं यँ रँ लँ वँ शँ षँ सँ हँ सः सोहम् भो कालामस्ट यन्त्रस्य वाङ्मनस्त्वक्चक्षुः श्रोत्रजिह्वाघ्राण पाणिपादपायू पस्थानि इहैवागत्य सुखम् चिरम् पिष्ठन्तु स्वाहा ॥४॥

ॐ मनोजूतिर्ज्जुषतामाज्ज्यस्य बृहस्पतियज्ञमिमन्तनोत्वरिष्टम् यज्ञ समिमन् दधातु ॥ विश्वेदेवा सऽह मादयन्तामों ३ ॥ प्रतिष्ठ ॥

(ज) **आसनम्** - अनेक रत्न संयुक्तम् सुन्दरम् सुमनोहरम् । सिंहासन मयादत्तम् गृहाण परमेश्वर ॥

(झ) **पाध्यम्** - अनेक तीर्थ संयुक्तम् सुगन्धि निर्मलम् जलम् । पाद प्रच्छालनार्थाय गृहाण परमेश्वर ॥

(ञ) **अर्घ्यम्** - अर्घ्यम् गृहाण देवेश गन्धपुस्पाक्षता एव युत दधि सर्पि दुर्वा कुश तिल जल सह । करुणा कर हे देव गृहाणार्घ्यम् नमोऽस्तुते ।

(ट) **आचमनीयम्** - अनेक नदी संयुक्तम् सुस्वादम् निर्मलम् जलम् । आचमनार्थ मयादत्त गृहाणाम् परमेश्वर ॥

(ठ) **स्नानम्** - गङ्गा शिवदुती काली गण्डकी निर्मलम् जलम् । स्नापितोसी मयादत्तम् गृहाणाम् परमेश्वर ॥

(ड) **पन्चामृतम्** - दधिधृत गुणश्चैव मधुपय समन्वित । पन्चामृतम् मयादत्तम् गृहाणाम् परमेश्वर ॥

(ढ) **चन्दनम्** - श्रीखण्ड चन्दनम् दिव्यम् गन्धाढ्य सुमनोहरम् । लेपनार्थ मयादत्तम् गृहाणाम् परमेश्वर ॥

(ण) **यज्ञोपबित** - ॐ यज्ञोपवितम् परमम् पवित्रम् प्रजापतेर्यत्सहजम् पुरस्तात् । आयुष्यमग्र्याम् प्रतिमुन्च शुभ यज्ञोपवीतम् बलमस्तु तेज ॥

(त) **बस्त्र** - सर्वभूषाधिके सौम्य लोकलज्जा निवारणे । मयोपपादिते तुभ्यम् श्वेतवास च प्रतिगृह्यताम् ॥

(थ) **सिन्दुरम्** - कुङ्कुम कस्तुरी गन्धम् रक्तचूर्ण समन्विताम् । सिन्दुर चूर्ण मयादत्तम् गृहाणाम् परमेश्वर ॥

(द) **अक्ष्यताम्** - अक्षयताश्च सुरश्रेष्ठ दधिकर्पुर गन्ध रञ्जिता ।
सुवासित अक्षेय तण्डुलान् मयादत्त गृहाणाम् परमेश्वर ।

(ध) **पुस्पम्** - अनेक रङ्ग पुस्पाणि पूजाकाल भवानी च ।
पुस्पान्जली मयादत्तम् गृहाणाम् परमेश्वर ॥

(न) **पुस्पमाला** - माल्यादिनु सुगन्धिनी मालत्यादिनी वै प्रभु ।
मायानी तानि पुस्पाणि गृहाणाम् परमेश्वर ॥

(प) **भूषणम्** - अलङ्कारम् महादिव्यम् बहुरत्न विनिर्मितम् ।
दिव्यभूषणम् मयादत्तम् गृहाणाम् परमेश्वर ॥

(फ) **धुपम्**- गो गव्य गुगुलम् धुपम् कुङ्कुम श्रीखण्ड गन्ध समन्वित ।

सुवासित धुप मयादत्तम् गृहाणाम् परमेश्वर ॥

(ब) **दिपम्** - गव्यम् च बत्ती संयुक्त बन्हिनाम् योजिताम् मया । दिपम् गृहाण देवेश त्रैलोक्य तिमीरापहम् ॥

(भ) **नैवेद्य** - पक्वान्न धृत संयुक्त मधुगन्ध समन्वितम् । पुवान्नम् वावरश्चैव पायसम् गुण सम्युतम् नैवेद्यम् च मयादत्तम् गृहाणाम् परमेश्वर ॥

बलीदान

(म) **फलबलि**- कदली श्रीफल मेवा आम्रश्च दाडिमस्तथा । ऋतुफल बलि मयादत्तम् गृहाणम परमेश्वर ॥ ॐ कालामस्टाय नमः फलबलि समर्पयामि ॥

(य) **घृतबलि** - कपिला गोघृतम् श्रेष्ठ सुस्वादम् सुमनोहरम् । घृतबलि मयादत्तम् गृहाणाम् परमेश्वर ॥ ॐ कालामस्टाय नमः घृतवलि समर्पयामि ॥

(र) **दध्यक्षता गुणबलि** - दही, अक्षता, चिनी वा सक्कर, चन्दन मिलाएर मुच्छने र थपना तथा अठार धर्काको पद्ममा बलि दिने ।

दध्यक्षता गुणश्चैव नानागन्ध समन्वित । दध्यक्षता गुणबलि मयादत्तम् गृहाणाम् परमेश्वर ॥ ॐ कालामस्टाय नमः दध्यक्षता गुणबलि समर्पयामि ।

(ल) **पुनराचमनीयम्** - अनेक तीर्थ संयुक्त कर्पुरगन्ध समिश्रितम् । पुनराचमनीयम मयादत्तम् गृहाणाम् परमेश्वरम् ॥ ॐ कालामस्ट नमः पुनराचमन जलम् समर्पयामि ।

(व) **छाँगबली**

(अ) **चामरम्** - चामरम् दिव्य गोपुच्छम् सुन्दरम् सुमनोहरम् । कृष्ण चामर मयादत्तम् गृहाणाम् परमेश्वर ॥ ॐ कालामस्टाय नमः चामरम् समर्पयामि ।

(आ) **घाँणम्** - अनेक रत्न संयुक्तम् कास्य धातु विनिर्मितम् । दिव्य घाँण मयादत्तम् गृहाणाम् परमेश्वर ॥

(इ) **त्रिशुल**- ताम्रधातु विनिर्मितम्, सुन्दरम् सुमनोहरम् । भक्त रक्षा निमित्ताय त्रिशुलम् प्रतिगृह्यताम् ॥

(ई) **खाँण** (खड्ग) - लोहाविनिर्मितम् दिव्यम् तीक्ष्णधारम् च सुन्दरम् । सर्वशत्रु विनाशार्थ खड्गम् च प्रतिगृह्यताम् ॥

(उ) **मेडा पूजा** - पाध्यम, अर्घ्यम्, आचमनीयम्, स्नानम्, चन्दनम्, सिन्दुरम्, अक्ष्यताम्, पुस्पम्, धुपम्, दिपम् नैवैद्यम् समर्पयामि बलये नमः ।

(ऊ) **बलिस्तुति** - पशुस्त्वाम् बलिरुपेण मम भाग्य दयास्थितः प्रणमामि ततः सर्व रुपिणम् बलिरुपिणम् । कालामस्ट प्रतिदानेन दातुआपदविनासनम् । कालामस्ट वलिरूपाय बले तुभ्याम्

नमोस्तुते । यज्ञाय वलय सृष्टा स्वयमेव स्वयम्भूव । अतः त्वाम् घातयत्यज्ञ यज्ञ पूर्ण करोतुमे ॥

यो मन्त्रले स्तुति गरिसकेपछि भेडो प्रसन्न भएर पर्छिएपछि मात्र बलि दिनुपर्छ ।

(ए) **काष्ठ पूजा** - काष्ठत्वाम् वनस्पति दिव्यम् सुगन्धि सुमनोहरम् । बलिच्छेदनऽधाराय पूजिताम् परमेश्वर ॥ गन्धपुष्पाक्षताम् समर्पयामि ।

(हातमा बलिच्छेदन गर्ने खड्ग लिएर ध्यान गर्ने ।)

(ऐ) **खड्ग ध्यान मन्त्र** - ॐ ह्राँ ह्रीं खड्ग आँ हुँ फट् । ॐ अशिर्विश सनः खड्गस्तीक्ष्ण धारो दुरासदः श्री गर्भो विजयाश्चैव धर्मधारास्तथैवच ॥ आश्चर्यो वर्षणश्चैव अति तेज समन्वितम् । तीक्ष्ण धाराय शुद्धाय तस्मै खड्ग नमोनमः ।

(ओ) **खड्ग पूजा** - ॐ पाद्यम्, अर्घ्यम्, आचमनीयम्, स्नानम्, चन्दनम्, सिन्दुरम्, अक्षतान्, पुस्पम्, दिपम्, नैवेद्यम् समर्पयामि खड्ग देवाय नमः ॥ ॐ कालिकालि बज्रेश्वरी लोह दण्डाय नमः ॥

(औ) **बलिच्छेदन मन्त्र** - ॐ ह्रीं स्फुर स्फुर ॐ फ्रिँ ॐ हुँ फट् मर्दमर्द हुँ । माथिको मन्त्रले खड्गको धार फुकि बलिच्छेदन गर्ने ।

(अं) **बलिदान मन्त्र** - ॐ कोमलाङ्गम् कृष्णवर्ण सुस्वादम् सुमनोंहरम् । क्षुधातृप्ती निमित्तार्थ गृहाणाम् परमेश्वर ॥ ॐ कालामस्टाय नमः मेडा वा छाँग बलि समर्पयामि ।

नोट- वलिच्छेदन गरिसकेपछि पहिले कालामस्टको स्थापनामा वलिको रगत चढाउने । त्यसपछि १८ धर्कामा रगत चढाउने । रगत चढाइसकेपछि धामी वा पुजारीले उक्त भेडाको रगत चारैतिर पर्नेगरी यज्ञमण्डपको परिक्रमा गराएर तोकिएको स्थानमा

राख्ने । बलिच्छेदन गरी थपनामा रगत चढाउनुभन्दा अगाडि नै लादी आयो भने देवताले बलि स्वीकार नगरेकोले जसको भेडो हो उसले माफि मागी धुपवत्ती गर्नुपर्छ ।

क्षमापनम् - आवाहनम् बलिदानार्थ यथाशक्य तवार्चनम् । छाँग बलि मयादत्तम् क्षेमस्व परमेश्वर ॥ अन्यथा शरणम् नास्ति तुमेव शरणम् मम । तस्मात् सर्व विपत्तिश्च रक्षास्व परमेश्वर ॥ गतम् पाप गतम् दुःखम् गतम् दारिद्र्य मे वच । आगताम् सुख सम्पत्ति पुण्याश्च तव दर्शनात् ॥ यदक्षर पदभ्रष्ट मात्राहिनम् च यद् भवेत् । तत्सर्वम् क्ष्यम्ताम् देव प्रसन्नम् परमेश्वर ।

(श) **कर्पुरआरती -** कदलि गर्भ सम्भूत कर्पुरम् च प्रदिपनम् । आरतिक्यम् मयादत्तम् गृहाणाम् परमेश्वर । ॐ अग्निज्योति ज्योति अग्निः स्वाहा । सूर्योज्योति ज्योति सूर्यो स्वाहा । अग्निबर्चो ज्योतिर्बच्चः स्वाहा । सूर्यो बर्चोज्योति र्व्वचः स्वाहा । ज्योति सूर्योः सूर्यो ज्योति स्वाहा ॥

(ष) **पुस्पान्जली -** ॐ यज्ञेन यज्ञमयजन्त देवस्तानी धर्माणि प्रथमान्या सन । तेह नाकम् महिमानः सचन्त यत्र पूर्वे साध्याः सन्ति देवाः । ॐ यम् ब्रह्म बरुणेन्द्र रुद्र मरुतःस्तुन्वन्ति दिव्यैः स्तवैवेदैः साङ्गपदक्रमो पनि सधैगायन्ति यम् सामगाः । ध्यानावस्थित तद्गतेन मनसा पश्यन्ति यम् योगिनो यस्यान्तम् न विदुः सुरासुरगणा देवाय तस्मै नमः । नाना सुगन्धि पुष्पाणि देशकाले भवानिच । पुष्पाञ्जलिमया दत्तम् गृहाण जगदिश्वर ॥

(स) **प्रदक्षिणा -** यानी कानी च पापानी जन्मान्तर कृतानि च । तानि पापानी नस्यन्ति प्रदक्षिण पदेपदे ।

(ह) **एवमेव अठार मष्ट पूजा कुर्यात् ।**

(क्ष) **विशेष अर्घ्य -** ॐ रक्षरक्ष कुलदेव रक्षताम् भक्त रक्षक । भक्तानाम् अभयकर्ता तात्राभव भवार्पण ॥ वरदोस्तु वरम् देही वाञ्छितम् वाञ्छितार्थद । अनेन सफलार्धेन फलदोस्तु सदामम ॥

(त्रा) **विसर्जनम्-** गच्छगच्छ मस्टदेव स्वस्थानम् परमेश्वर । भक्तस्मरण मात्रेण पुनरा गमनाय च ॥

१६. क्षेत्रपालको उत्पत्ति कहिले र कसरी भयो ?

क्षेत्रपाल रिमालको उत्पत्ति परापूर्व कालमा भएको हो । यिनी घृत कौशिक गोत्रमा जन्म भएका रिमाल ब्राह्मणका छोरा थिए । यिनी बत्छ गोत्री ब्राह्मणका भान्जा थिए । यिनलाई बालकैमा मावोलीले ल्याएर पालेका थिए । त्यस समयमा ब्राह्मणहरुको शिवसँग वैमनस्यता हुनाले शिव भाग नराखी यज्ञ गर्न लागे । शिवलाई आहुति पनि दिएनन् । यसरी ब्राह्मणले शिवलाई हेला गरी यज्ञमा आहुति नदिएकाले शिवलाई आफ्नो अघोर तथा तत्पुरुष वक्रको अंश प्रयोग गरी आफ्नो जटा फुकाली फटिकको खम्बामा फट्कार्नुभयो । यसबाट महाभयङ्कर १८ मस्ठ उत्पत्ति भए र ब्राह्मणको यज्ञमा गएर विध्वंस गर्न लागे । बत्स गोत्रका भान्जा भएकाले क्षेत्रपाल रिमाल पनि यस यज्ञमा गएका थिए । मस्टले यिनलाई समातेर फटिकको खाबामा फट्काएर मारे । कालान्तरमा यिनको बत्सगोत्रमा वायु भई उत्पन्न भए । जुन खम्बामा यिनलाई फट्कारेर मारेको थियो त्यही खम्बालाई फोरेर यिनको उत्पत्ति भयो । जब यिनको उत्पत्ति भयो तब यिनी बत्स गोत्री ब्राह्मणको आङमा चढी वायुगतिले घुम्न लागे । यिनले सबैको विध्वंस गर्न लागे बत्सगोत्री ब्राह्मणहरु त्राहित्राहि भए र आफ्ना कुल देवता कालामस्टको आवाहन गरे । कालामस्टले आफ्नो डाङ्ग्रेमा प्रवेश गरी यिनलाई नियन्त्रण गर्न खोजे तर सकेनन् । अन्तमा कालामस्टले आफूसँग पूजाआजा दिलाउँछु भनी फकाइफुल्याई गरेपछि यिनी शान्त भए । कालामस्टले भने पहिले तिमीलाई पूजा दिलाएपछि मात्र म पूजा लिन्छु तर तिमीले मेरो क्षेत्रपाल भई क्षेत्रको रक्षा गर्ने र मेरो पूजाआजा दिलाउनु पर्छ । कालामस्टको सर्त यिनले स्वीकार गरेर र कालामस्टले पनि यिनलाई क्षेत्रपाल नियुक्त गरे । यसपछि यिनी क्षेत्रपाल रिमाल भए । वत्सगोत्रका भान्जा मरेर उत्पत्ति भएका हुनाले कालामस्टले पनि यिनलाई भान्जा वायु भनी आफ्नै

काखमा राख्ने र पिताम्बरको झोलिमा बोकेर हिँड्न लागे । त्यसैले आजसम्म पनि यिनी कायाकैरन दिँदा म कालामस्टको दायाँ काँधको पिताम्वरको ५० हातको झोलिमा बसी हिँड्ने क्षेत्रपाल रिमाल हुँ भनी बोल्दछन् ।

क्षेत्रपालको रूप-

निलान्ज निभम् ऊर्ध्वपिशोङ्ग केशम् ।
वृत्रोग्रलोचन भयङ्कर गदा कपालम् ॥
वागम्बरम् भूजग भूषण उग्रद्रष्टम् ।
क्षेत्रेश अद्भूत तनु प्रणमामि देवम् ॥

१७. **क्षेत्रपालको काम** - कालामस्टको पूजा गराउनु र बत्सगोत्रको रक्षा गर्नु हो ।

(क) **क्षेत्रपालको पोशाक-** सेतो धोति बाहुले भोटो पट्टा र पगरी हो ।

(ख) **क्षेत्रपालको अस्त्र-** घन्टा, चामर, खड्ग, त्रिशुल हो ।

(ग) **क्षेत्रपालको भोजन-**

पक्वान्न पायसम क्षिरम् पूवान्नम् वावरस्तथा ।
ओदनम् च बलि दत्वा मधू धृत सुशकरा ॥
छाँग शोणित बलिश्चैव मत्स्य मांसजलस्तथा ।
सर्वत्र विधिवत् कुर्यात् दुग्धेनोत्सर्ग माचरेत् ॥

यस भनाइ अनुसार क्षेत्रपाललाई पायस, दूध, पुवा, वावर, बोकाको रगत, माछामासुको बली दिइन्छ ।

(घ) **क्षेत्रपाल बलिदान मन्त्र** - ॐ क्षाँ क्षीँ क्षुँ, क्षौँ क्षः छाँगबलि ग्रहणम कुरु स्वाहा ।

(ङ) **मन्त्र**- क्षेत्रपालको डाङ्ग्रे (धामी) ले बोका मण्डप परिक्रमा गर्दा भन्ने मन्त्र :

ये मस्टा रुद्ररुपाश्च रुद्रस्थान निवासिन ।
योगिनी उग्ररुपश्च गणानाम शिवमाश्रिता ।
भूचरा खेचरा चैव अन्तरिक्ष भूमिमाश्रिता ।
प्रसन्न भवः ते सर्वा छाँगबलि ददाम्यहम् ।

१८. **क्षेत्रपालको पूजा विधि**

(क) **विनियोग-** अस्य श्री क्षेत्रपाल रिमाल देवता पूजन मन्त्रस्य कौशिक ऋषि गायत्री युष्णिक छन्द क्षेत्रपाल रिमाल देवता क्षम् बीज वसन्तमाला शक्ति बाला किलकम् आवाहने पूजने विनियोग ।

(ख) **न्यास**

करन्यास : ॐ क्षं अङ्गुस्ठाभ्याम् नमः । ॐ त्रं तर्जनीभ्याम् नमः । ॐ पाँ मध्यमाध्याम नमः । ॐ लं अनामिकाभ्याम नमः । ॐ रिं कनिष्ठिकाभ्याम् नमः । मां करतलकरपृष्ठाभ्याम् नमः । ॐ लं अस्त्राय फट् ।

षडाङ्गन्यास : ॐ क्षँ हृदयाय नमः । ॐ त्रं शिरसे स्वाहा । ॐ पां शिखाय वौषट् । ॐ लं कवचाय हुँ । ॐ रिं नेत्राय वौषट् । ॐ मां अस्त्राय फट् । ॐ लं सर्वाङ्गम् ।

(ग) **ध्यान** : निलान्ज निभम् ऊर्ध्वपिशोङ्ग केशम् ।
वृत्रोग्रलोचनं भयङ्कर गदा कपालम् ॥
वागम्बरम् भूजग भूषण उग्रद्रष्टम् ।
क्षेत्रेश अद्भूत तनु प्रणमामि देवम् ॥

(घ) **आवाहनम्-** क्षेत्रपाल नमस्तुभ्यम् सर्वकाम फल प्रदम् । आवाह्यताम् पूजनार्थ रक्षाताम् परमेश्वर ।

(ङ) **प्राण प्रतिष्ठा** - विनियोग अस्य श्रीप्राण प्रतिष्ठामन्त्रस्य ब्रह्माविष्णुमहेश्वरा ऋषयः । ऋग्यजुःसामनि च्छन्दासि

क्रियामयवपु:प्राणाख्या देवताआँ वीजम् । ह्रीं शक्तिः । क्रौं कीलकम् । अस्याम् नूतन यन्त्रस्य प्राणप्रतिष्ठापने विनियो । क्षेत्रपाल देवताको मूर्ति राख्ने- (करेणाच्छाद्य)

ॐ आँ ह्रीं क्रौं यँ रँ लँ वँ शँ षँ सँ हम्स सोहम् भो क्षेत्रपाल यन्त्रस्य प्राण इह प्राणाः पुनः ॐ आँ ह्रीं क्रौं यँ रँ लँ वँ शँ षँ सँ हम्स सोहम् भो क्षेत्रपाल यन्त्रस्य जीव इह स्थितः ॥२॥ ॐ आँ ह्रीं क्रौं यँ रँ लँ वँ शँ षँ सँ हँ सः सोहम् भो क्षेत्रपाल यन्त्रस्य सर्वेन्द्रियाणीह स्थितानि ॥३॥ ॐ आँ ह्रीं क्रौं यँ रँ लँ वँ शँ षँ सँ हम्स सोहम् भो क्षेत्रपाल यन्त्रस्य वाङ्मनस्त्वक्चक्षुः श्रोत्रजिह्वाघ्राण पाणिपादपायू पस्थानि इहैवागत्य सुखम् चिरम् पिष्ठन्तु स्वाहा ॥४॥

ॐ मनोजूतिर्ज्जुषतामाज्ज्यस्य बृहस्पतियज्ञमिमन्तनोत्वरिष्टम् यज्ञ समिमन् दधातु ॥ विश्वेदेवा सऽह मादयन्तामोँ ३ ॥ प्रतिष्ठ ॥

(च) **आसनम्** - अनेक रत्न संयुक्तम् सुन्दरम् सुमनोहरम् । सिंहासन मयादत्त विस्नामम् परमेश्वर ॥

(छ) **पाध्यम्** - अनेक तीर्थ संयुक्तम् सुगन्धि निर्मलम् जलम् । पाद प्रच्छालनार्थाय गृहाणाम् परमेश्वर ॥

(ज) **अर्घ्यम्** - अर्घ्यम् गृहाण क्षेत्रपाल गन्धपुस्पाक्षतायुता दधि सर्पि यव दुर्वा कुश तिल जल सह । करुणा कर हे देव गृहाणार्घ्यम् नमोऽस्तुते ।

(झ) **आचमनीयम्** - अनेक नदी संयुक्तम् सुस्वादम् निर्मलम् जलम् । आचमनार्थ मयादत्त गृहाणाम् परमेश्वर ॥

(ञ) **स्नानम्** - गङ्गा शिवदुती काली गण्डकी निर्मलम् जलम् । स्नापितोसी मयादत्तम् गृहाणाम् परमेश्वर ॥

(ट) **चन्दनम्** - श्रीखण्ड चन्दनम् दिव्यम् गन्धाढ्य सुमनोहरम् । लेपनार्थ मयादत्तम् गृहाणाम् परमेश्वर ॥

(ठ) **यज्ञोपवित** - ॐ यज्ञोपवितम् परमम् पवित्रम् प्रजापतेर्यत्सहजम् पुरस्तात् । आयुष्यमग्र्यम् प्रतिमुन्च शुभ यज्ञोपवीतम् वलमस्तु तेज ॥

(ड) **बस्त्र** - सर्वभूषाधिके सौम्य लोकलज्जा निवारणे । मयोपपादिते तुभ्यम् श्वेतवास प्रतिगृह्यताम् ॥

(ढ) **सिन्दुरम्** - कुङ्कुम कस्तुरी गन्धम् रक्तचूर्ण समन्विताम् ।
सिन्दुर चूर्ण मयादत्तम् गृहाणाम् परमेश्वर ॥

(ण) **अक्ष्यताम्** - अक्षयताश्च सुरश्रेष्ठ तन्डुलान् गन्ध रन्जिताम् । शोभनार्थ मयादत्त गृहाणाम् परमेश्वर ।

(त) **पुस्पम्** - अनेक रङ्ग पुस्पाणि पूजाकाल भवानी च ।
पुस्पान्जली मयादत्तम् गृहाणाम् परमेश्वर ॥

(थ) **पुस्पमाला** - माल्यादिनु सुगन्धिनी मालत्यादिनी वै प्रभु । मायानी तानि पुस्पाणि गृहाणाम् परमेश्वर ॥

(द) **भूषणम्** - अलङ्कारम् महादिव्यम् बहुरत्न विनिर्मितम् । दिव्यभूषणम् मयादत्तम् गृहाणाम् परमेश्वर ॥

(ध) **धुपम्** - गो गव्य गुगुलम् धुपम् श्रीखण्ड गन्ध समन्वित । सुवासित धुप मयादत्तम् आग्रय परमेश्वर ॥

(न) **दिपम्** - गव्यम् च वन्हि संयुक्त वन्हिनाम् योजिताम् मया । दिपम् गृहाण देवेश त्रैलोक्य तिमीरापहम् ॥

(प) **पन्चामृतम्** - दधिधृत गुणश्चैव मधुपय समन्वित । पन्चामृतम् मयादत्तम् गृहाणाम् परमेश्वर ॥

(फ) **नैवेद्य-** पक्वान्न धृत संयुक्त मधुगन्ध समन्वितम् । पक्वान्न च मयादत्त गृहाणाम् परमेश्वर ॥

(ब) **पायसबली** - तण्डुल पय सम्युक्तम् गुणगन्ध समन्वितम् । गोदुग्ध पायस मयादत्तम् गृहाणाम् परमेश्वर ॥

(भ) **प्राशन जलम्** - अनेक तीर्थ संयुक्त सुस्वादम् निर्मलम् जलम् प्राशन जलम् मयादत्तम् गृहाणाम् परमेश्वर ॥

(य) **छाँगबली**

(अ) **चामरम्** - चामरम् दिव्य गोपुच्छम् सुन्दरम् सुमनोहरम् । दिव्य चामर मयादत्तम् गृहाणाम् परमेश्वर ॥ ॐ कालामस्टाय नमः चामरम् समर्पयामि ।

(आ) **घाँणम्** - अनेक रत्न संयुक्तम् कास्य धातु विनिर्मितम् । दिव्य घाँण मयादत्तम् गृहाणाम् परमेश्वर ॥

(इ) ताम्रधातु विनिर्मितम्, सुन्दरम् सुमनोहरम् । भक्त रक्षा निमित्ताय त्रिशुलम् प्रतिगृह्यताम् ॥

(ई) **खाँण** (खड्ग) - लोहाधातु विनिर्मितम् तीक्ष्णधारम् सुन्दरम् सुमनोहरम् । सर्वशत्रु विनाशार्थ खड्गम् च प्रतिगृह्यताम् ॥

(उ) **मेडा पूजा** - पाध्यम, अर्घ्यम्, आचमनीयम्, स्नानम्, चन्दनम्, सिन्दुरम्, अक्ष्यताम्, पुस्पम्, धुपम्, दिपम् नैवैद्यम् समर्पयामि बलये नमः ।

(ऊ) **बलिस्तुति** -

पशुस्त्वाम् बलिरुपेण मम भाग्य दयास्थितः
प्रणमामि ततः सर्व रुपिणम् बलिरुपिणम् ।
क्षेत्रपाल प्रतिदानेन दातुआपदविनासनम् ।
क्षेत्रपाल बलिरूपाय बले तुभ्याम् नमोस्तुते ।

यज्ञाय बलय सृष्टा स्वयमेव स्वयम्भूव ।
अतः त्वाम् घातयात्यज्ञ पूजा पूर्ण करोतुमे ॥

यो मन्त्रले स्तुति गरिसकेपछि भेडो प्रसन्न भएर पर्छिएपछि मात्र बलि दिनुपर्छ ।

(ए) **काष्ठ पूजा** - काष्ठत्वाम् वनस्पति श्रेष्ठ सुगन्धि सुमनोहरम् । बलिच्छेदनआधाराय पूजिताम् परमेश्वर ॥ गन्धपुष्पाक्षताम् समर्पयामि ।

(ऐ) **खड्ग पूजा** - हातमा बलिच्छेदन गर्ने खड्ग लिएर ध्यान गर्ने ।

खड्ग ध्यान मन्त्र - ॐ ह्वाँ ह्वीँ खड्ग आँ हुँ फट् । ॐ अशिर्विश सनः खड्गस्तीक्ष्ण धारो दुरासदः श्री गर्भो विजयाश्चैव धर्मधारास्तथैवच ॥ ॐ आश्चर्यो वर्षणश्चैव अति तेज तथैव च तीक्ष्णधाराय शुद्धाय तस्मै खड्ग नमोनमः ।

(ओ) **खड्ग पूजा** - ॐ पाद्यम्, अर्घ्यम्, आचमनीयम्, स्नानम्, चन्दनम्, सिन्दुरम्, अक्षतान्, पुस्पम्, दिपम्, नैवेद्यम् समर्पयामि खड्ग देवाय नमः ॥ ॐ कालिकालि बज्रेश्वरी लोह दण्डाय नमः ॥

(औ) **बलिच्छेदन मन्त्र** - ॐ ह्वीँ स्फुर-स्फुर ॐ फ्रिँ ॐ हुँ फट् मर्दमर्द हुँ । माथिको मन्त्रले खड्गको धार फुकि बलिच्छेदन गर्ने ।

(अं) **बलिदान मन्त्र** - ॐ कोमलाङ्गम् श्वेतवर्णम् सुस्वादम् सुमनोहरम् । क्षुधातृप्ती निमित्तार्थ गृहाणाम् परमेश्वर ॥ ॐ क्षेत्रपालाय नमः मेडा वा छाँग बलि समर्पयामि ।

नोट - बलिच्छेदन गरिसकेपछि पहिले क्षेत्रपालको स्थापनामा बलिको रगत चढाउने । त्यसपछि १४ धर्कामा रगत चढाउने । रगत चढाइसकेपछि धामी वा पुजारीले उक्त भेडाको रगत चारैतिर पर्नेगरी यज्ञमण्डपको परिक्रमा गराएर तोकिएको स्थानमा राख्ने । बलिच्छेदन गरी थपनामा रगत चढाउनुभन्दा अगाडि नै

लादी आयो भने देवताले वलि स्वीकार नगरेकोले जसको भेडो हो उसले माफि मागी धुपवत्ती गर्नुपर्छ ।

(र) **क्षमापनम्** - आवाहनम् बलिदानार्थ छाँग वलि ददाम्यहम् । छाँग बलि मयादत्तम् क्षेमस्व परमेश्वर ॥ अन्यथा शरणम् नास्ति तुमेव शरणम् मम । तस्मात् सर्व विपत्तिश्च रक्षास्व परमेश्वर ॥ गतम् पाप गतम् दुःखम् गतम् दारिंद्र्य मे वच । आगताम् सुख सम्पत्ति पुण्याश्च तव दर्शनात् ॥ यदक्षर पदभ्रष्ट मात्राहिनम् च यद् भवेत् । तत्सर्वम् क्षम्यताम् देव प्रसन्नम् परमेश्वर ।

(ल) **कर्पुरआरती** - कदलि गर्भ सम्भूत कर्पुरम् च प्रदिपनम् । आरतिक्यम् मयादत्तम् गृहाणाम् परमेश्वर । ॐ अग्निज्योति र्ज्योति अग्निः स्वाहा । सूर्योज्योति ज्योति सूर्यो स्वाहा । अग्निबर्चो ज्योतिर्बच्चः स्वाहा । सूर्यो बर्चोज्योति र्व्वचः स्वाहा । ज्योति सूर्योः सूर्यो ज्योति स्वाहा ॥

(व) **पुस्पान्जली** - ॐ यज्ञेन यज्ञमयजन्त देवस्तानी धर्माणि प्रथमान्या सन । तेह नाकम् महिमानः सचन्त यत्र पूर्वे साध्याः सन्ति देवाः । ॐ यम् ब्रह्म बरुणेन्द्र रुद्र मरुतःस्तुन्वन्ति दिव्यैः स्तवैवेदैः साङ्गपदक्रमो पनि सधैगायन्ति यम् सामगाः । ध्यानावस्थित तद्‌गतेन मनसा पश्यन्ति यम् योगिनो यस्यान्तम् न विदुः सुरासुरगणा देवाय तस्मै नमः । नाना सुगन्धि पुष्पाणि देशकाले भवानिच । पुष्पाञ्जलिमया दत्तम् गृहाण जगदिश्वर ॥

(स) **प्रदक्षिणा** - यानी कानी च पापानी जन्मान्तर कृतानि च । तानि पापानी नस्यन्ति प्रदक्षिण पदेपदे ।

(ह) **एवमेव चतुर्दश क्षेत्रपाल पूजा कुर्यात् ।**

(क्ष) **विशेष अर्घ्य** - ॐ रक्षरक्ष क्षेत्रपाल रक्षता भक्त रक्षक । भक्तानाम् अभयकर्ता तात्राभव भवार्पण ॥ वरदोस्तु वरम् देही वाञ्छितम् वाञ्छितार्थद । अनेन सफलार्घेन फलदोस्तु सदामम ॥

(त्र) **विसर्जनम्** - गच्छगच्छ क्षेत्रपाल स्वस्थानम् परमेश्वर । भक्तस्मरण मात्रेण पुनरा गमनाय च ॥

१९. वसन्तमालको परिचय र उत्पत्ति

ऋचक ऋषिकी पत्नी सत्यवती कालिकी अंश थिइन् । यिनको देहान्तपछि कौसीकी नदी भइन् । सत्यवतीबाट वालाको जन्म भयो । वाला नामकी कन्या कौसिक गोत्रका रिमाल ब्राह्मणलाई दिइयो । यी कन्याबाट ऋषेश्वर कुशेश्वर दुई छोरा र वसन्तमाला, रुमला र मुसुमाला छोरी भएका थिए । वसन्तमाला र ऋषेश्वरलाई मावोलमा ल्याएर पालेको थियो । चण्डी पूर्णिमाको दिन गोठमा पूजाआजा गर्नलाग्दा यज्ञ विध्वंस गर्न आएका मस्टहरुले तताइरहेको दूधमा डुवाइदिए र यिनको मृत्यु भयो । देवांश भएकी हुनाले पछि यी वसन्तमाला वत्स गोत्रमा नै उत्पन्न भइन् । वसन्तमालाले आफ्नो पूर्वजन्मको वृत्तान्त बताएपछि वत्स गोत्रका कुलदेवता कालमष्टले वसन्तमालालाई भान्जीको रुपमा स्वीकार गरी आफूसँग दियोमा र धुरीको ध्वजामा राखी पूजा दिलाउन लागे । यिनका दाजु क्षेत्रपाल रिमाल पनि वत्स गोत्रमा नै उत्पन्न भएकाले दाजुबहिनीसँगै बस्न लागे । घुरुका पुर्खाहरुको बसाईंसराइ र बुढेसकालमा जन्म भएकाले पितासंग कुलाचार बुझ्न नपाउँदै पिताको मृत्यु भयो त्यसैले घुरु कुलाचार भ्रष्ट भएका थिए । मावलमा हुर्किएकाले उनी मावोलिको कुलाचार अनुसार पूजा गर्थे । कुलाचार भ्रष्ट भएकाले घुरुका कुलदेवता रिसाउन थाले र रोगव्याधी बढी दोपाय-चौपायको क्षति हुनथाल्यो । धामीझाँक्री देखाउँदा कुलदेवताको दोष देखाए । घुरुले कुलदेवताको आराधना गरेपछि घुरुकै सन्ततिमा वसन्तमालाको उत्पत्ति भयो । वसन्तमालाले आफ्नो बेलीविस्तार र कुलाचारको बारेमा बताएपछि घुरुले मावलीको कुलाचार छोडी वसन्तमालाले बताएको कुलाचारले पूजा गर्ने र पूर्णिमाको दिन दूध बार्ने गर्न थाले । यसो गर्दा घुरुका सवै सन्ततिको आदिव्यादि नास भयो र सुखशान्ति प्राप्त भयो । त्यसपछि नाम्दु काभ्रेदेखि पूर्वतिर छरिएर रहेका घुरुका वंशजहरु यही

कुलाचार अनुसार पूजा गर्न थाले । हालसम्म पनि वसन्तमाला देवी वत्सगोत्री दाहालमा चढी कायाकैरन दिने र पूजाआज लिने गर्दछिन् । पूर्णिमाको दिनको दूध नवार्मेलाई दण्ड दिने गर्दछिन् । यिनी धुरीको ध्वजामा द्विपको ज्योतिमा वसी कुलको संरक्षण गर्दछिन् । यसरी वसन्तमालाको उत्पत्ति भएको देखिन्छ ।

२०. वसन्तमालाको पूजा विधि–

(क) **विनियोग–** यस्य श्री वसन्तमाला पूजन मन्त्रस्य जामदग्नि वत्स ऋषय गायत्री युष्णिक् अनुस्नुपछन्द श्री वसन्तमाला देवी देवता बालाबीज रुमला शक्ति, मुसुवाला किलकम् वसन्तमाला भगवती प्रित्यर्थे न्यासे ध्याने पुजने विनियोग ।

(ख) **करन्यास–** ॐ वं अङ्गुष्ठाभ्याम् नमः । ॐ सन् तर्जनीभ्याम् नमः । ॐ तं मध्यमाम्भ्याम् नमः । ॐ मां अनामिकाभ्याम् नमः । ॐ लां कनिस्टिकाभ्याम् नमः । ॐ वसन्तमालाये नमः करतल पृष्ठाभ्याम् नमः ।

(ग) **षडाङ्गन्यास –** ॐ वं हृदयाय नमः । ॐ सन् शिरसे स्वाहा । ॐ तं शिखाय वौषट् । ॐ मां कवचाय हुँ । ॐ लां नेत्राय वौषट् । ॐ वसन्तमालये नमः अस्त्राय फट् ।

(घ) **दिग्न्यास –**

पूर्वे रक्षतु वालाश्च आग्नये रुमला तथा ।
दक्षिणे मुसुमालास्तु क्षेत्रपालस्तु नैऋते ॥
पश्चिमे कालामस्टश्च अग्निबेताल वायवे ।
उत्तरे ग्रामदेवाश्च इशाने विन्दवासिनी ।
मध्य वसन्तमालास्तु सर्वत्र रक्षतु शङ्कर ॥

(ङ) **ध्यान –** वाला सुन्दरी वसन्ते रक्तवर्ण द्विलोचनम् ।
माला कमण्डलु हस्तम् च दिव्यदेह मनोहरम् ॥
ब्राह्मणी ब्रह्मकौमारी ब्रह्मगृह निवासिनी ।

रक्षार्थ आवाहयेत् देवी करेण प्रणमाम्यहम् ॥

(च) **आवाहनम्** - वसन्तमाला महादेवी सर्वशक्ति स्वरूपिणी ।
रक्षार्थ आवहयेत् देवी पूजोयम् प्रतिगृह्यताम् ॥

(छ) **स्थापनम्** - कलशोपरि स्थापयेत् ।

(ज) **प्राण प्रतिष्ठाः** विनियोग अस्य श्रीप्राण प्रतिष्ठामन्त्रस्य ब्रह्माविष्णुमहेश्वरा ऋषयः । ऋग्यजुःसामनि च्छन्दासि क्रियामयवपुःप्राणाख्या देवताआँ वीजम् । ह्रीं शक्तिः । क्रौं कीलकम् । अस्याम् नूतन यन्त्रस्य प्राणप्रतिष्ठापने विनियोगः (करेणाच्छाद्य) ॐ आँ ह्रीं क्रौं यँ रँ लँ वँ शँ षँ सँ हँ सः सोहम् भो वसन्तमला यन्त्रस्य प्राण इह प्राणाः पुनः ॐ आँ ह्रीं क्रौं यँ रँ लँ वँ शँ षँ सँ हँ सः सोहम् भो वसन्त माला यन्त्रस्य जीव इह स्थितः ॥२॥ ॐ आँ ह्रीं क्रौं यँ रँ लँ वँ शँ षँ सँ हँ सः सोहम् वसन्तमाला यन्त्रस्य सर्वेन्द्रियाणीह स्थितानि ॥३॥ ॐ आँ ह्रीं क्रौं यँ रँ लँ वँ शँ षँ सँ हँ सः सोहम् वसन्तमला यन्त्रस्य वाङ्मनस्त्वक्चक्षुः श्रोत्रजिह्वाघ्राण पाणिपादपायू पस्थानि इहैवागत्य सुखम् चिरम् पिष्ठन्तु स्वाहा ॥४॥

ॐ मनोजूतिर्ज्जुषतामाज्ज्यस्य बृहस्पतियज्ञमिमन्तनोत्वरिष्टम् यज्ञ समिमन् दधातु ॥ विश्वेदेवा सऽह मादयन्तामौं ३ ॥ प्रतिष्ठ ॥

वसन्तमालादेवीको मूलपूजारम्भ - दियो, कलश, गणेशको पूजा गरिसकेपछि कलश पूजाविधिले भूरसितिदेखि लिएर कलश देवतान् आवाहयेत् पूजयेत्सम्म सक्ने र पूर्णपात्र कलशमाथि राख्ने र पूजा विधिमा लेखेअनुसार पूजा गर्ने ।

अष्टदलान् देवता आवाह्य पूजयेत् -

पूर्वे - वालायै नमः इहागच्छ इहतिष्ठ यथा मिलितोपचारै पुजितोसी तावत्वाम् सुस्थिरो भवः आसनम्, पाद्यम्, अर्घ्यम्, आचमनीयम् स्थानानम् चन्दम्, गन्धम्, पुष्पम्, अक्षतान, धुपम् दीपम्, नैवेद्यम्,

पञ्चामृतम्, फलम्, दक्षिणाम् समर्पयामि क्षमस्व परमेश्वरी । एवमेव कुर्यात् ।

आग्नये - मुसुमालायै नमः इहागच्छ इहतिष्ठ यथा मिलितोपचारै पुजितोसी तावत्वाम् सुस्थिरो भवः ।०

दक्षिणे - रुमलायै नमः इहागच्छ इहतिष्ठ यथा मिलितोपचारै पुजितोसी तावत्वाम् सुस्थिरो भवः ।०

नैऋत्ये - कालामष्टाय नमः इहागच्छ इहतिष्ठ यथा मिलितोपचारै पुजितोसी तावत्वाम् सुस्थिरो भवः

पश्चिमे - अग्नि बेतालाय नमः इहागच्छ इहतिष्ठ यथामिलितो पचारै पूजितोऽसि तात्वत्म् सुस्थिरो भवः ।०

वायव्ये - क्षेत्र पालाय नमः इहागच्छ इहातिष्ठ यथामिलतोपचारै पूजितोऽसि तावत्वम् सुस्थिरो भवः ।०

उत्तरे - ग्रामदेवाय नमः इहागच्छ इहातिष्ठ यथामिलतोपचारै पूजितोऽसि तावत्वम् सुस्थिरो भवः ।०

इशाने - विन्दवासिन्यै नमः इहागच्छ इहातिष्ठ यथामिलतोपचारै पूजितोऽसि तावत्वम् सुस्थिरो भवः ।०

मध्ये - वसन्तमालायै नमः इहागच्छ यावत् पूजाम् करोमी तावत्वम् सुस्थिरो भवः ।०

ध्यानम् - ॐ नमो देव्यै महादेव्यै सर्वसक्त्यै नमोनमः ।
नमः प्रकृति भद्रायै वसन्तमाल्यै नमो नमः ॥

आवाहनम् - महामाये वसन्तमाले सर्वशक्ति स्वरूपिणी ।
पूजनार्थ आवाहनम् इहागच्छ परमेश्वरी ॥

आसनम् - रम्य सुशोभनम् दिव्य नवरत्न समन्वितम् ।
सुन्दर आसन मयादत्तम् आस्यताम् परमेश्वरी ॥

पाद्यम् - गङ्गोदकम् निमलम् च कर्पुरगन्ध समन्वितम् ।
पादप्रक्षालनार्थाय गृहाणाम् परमेश्वरी ॥

अर्घ्यम् - गन्धपुस्पाक्षतश्चैव दधिसर्पी कुशोदकम् दुर्वायवतिल मिश्रितम्
अर्घ्यम् गृहाणाम् परमेश्वरी ।

स्नानम्- गण्डकी काली कर्णाली कौसिकी निर्मलम् जलम् ।
स्नानार्थ मयादत्तम् गृहाणाम् परमेश्वरी ॥

चन्दनम् - श्रीखण्ड धुपि कर्पुर देवदार मनोहरम् ।
लेपनार्थ मयादत्तम् गृहाणाम् परमेश्वरी ॥

बस्त्रम् - सर्वभूसादिके सौम्ये लोकलज्जा निवारणे ।
रक्तबस्त्र मयादत्तम् धारणाम् परमेश्वरी ॥

सिन्दूरम् - रक्तचूर्ण महादिव्यम् सर्वगन्ध समन्वित ।
सौभाग्यार्थ मयादत्तम् धारणाम् परमेश्वरी ॥

भूषणम् - नानारत्न विनिर्मितम् सुन्दरम् सुमनोहरम् ।
आभूषण मयादत्तम् धारणाम् परमेश्वरी ॥

अक्षताम् - सर्वसौगन्ध संयुक्तम् दधि तण्डुल समन्वितम् ।
अक्षयता मयादत्तम् धारणाम परमेश्वरी ॥

पुस्प - अनेक रङ्ग पुस्पाणि पूजाकाले भवानी च ।
प्राप्त पुस्प मयादत्तम् गृहाणाम् परमेश्वरी ॥

माल्याम् - माल्यादिनी सुगन्धिनी मालत्यादिनीवै प्रभुः ।
मयानिम् तानी पुस्पाणि गृहाण परमेश्वरी ॥

धुपम् - श्रीखण्ड धुपि कर्पुर कुङ्कुमादि समन्वित ।
गौगन्धी धुपम् मयादत्तम् आघ्रयम् परमेश्वरी ॥

दिपम् - पन्चवर्ती समायुक्तम् गौ गव्यम् च समन्वितम् ।
घृतवर्ती मयादत्तम् गृहाणाम् परमेश्वरी ॥

नैवेद्यम् - तण्डुल चूर्ण पक्वान्न मधुधृत समन्वितम् ।
सुस्वादम् नैवेद्य मयादत्तम् भोज्यताम् परमेश्वरी ॥

पञ्चामृतम् - पयोदधि घृतम् चैव मधुगुण समन्वित ।
पञ्चामृतम् मयादत्तम् प्रासनम् परमेश्वरी ॥

प्राशनजलम् - कर्पुरवासितम् तोयम् शीतल अति निर्मलम् ।
प्राथनार्थ मयादत्तम् प्राशनम् परमेश्वरी ॥

फलम् - नाना सुगन्ध फलानी यथाकालोत्भवानि च ।
इदम् फलम् मयादत्त गृहाणाम् परमेश्वरी ॥

ताम्बुलम् - एलादि चूर्ण संयुक्तम् नानागन्ध समन्वितम् ।
ताम्बुलम् च मयादत्तम् गृहाणाम् परमेश्वरी ॥

आलम पूजा गर्ने विधि -

सिमाली पैयुँ, बाँस, निगालो आदि जहाँ जुन चिज पाइन्छ त्यसैको दुई हात लामो टुप्पासहित भएको लिङ्गो काटेर ल्याउने र त्यसमा एक कुरेत चौडा दुवैपट्टि किनारा भएको रातो, सेतो, पहेँलो कपडामा तल लेखिएको मन्त्र लेखी वा पढी लिङ्गोमा बाँध्ने । यलाई आलम भनिन्छ । आलम तयार भएपछि विधिवत् आलमको पूजा गरी कुलदेवतालाई धुपबत्ती गर्ने । धुपबत्ती गरिसकेपछि ७ वर्ष मुनिका दुइवटी कन्या (भान्जी वा छोरी भए शुभ हुन्छ) पूजा गर्ने र टिका लगाएर दक्षिणा दिई दही, च्यूरा, केरा आदि सगुन हातमा दिने र अघि पूजा गरेको आलम घरको धुरीमा वा कुनै अग्लो ठाउँमा सिउरेर वा बाँधेर राख्ने । आलम चढाइसकेपछि फेरि पूजा गरेको ठाउँमा आई कुलदेवतालाई धुपबत्ती गर्ने । यसपछि दक्षिणा सङ्कल्प गरी क्षमा मागेर देवताको विसर्जन गर्ने ।

आलममा लेख्ने मन्त्र -

ॐ स्वस्ति नऽइन्द्रा वृद्धश्रवाः स्वस्ति नः पूषा विश्ववेदाः स्वस्ति नस्ताक्ष्र्योऽअरिष्टनेमिः स्वस्ति नो बृहस्पतिर्दधातु ॥

कुमारी पूजा :
आलमको षोडशोपचारले पूजा गरिसकेपछि कुमारीको आवाहन गर्ने ।

मन्त्र : ब्राह्मणी ब्रह्मपुत्री च कौमारी रूपधारिणी । पूजार्थ आवाह्य देवी तावत्वाम् सुस्थिरो भव : । टिका लगाएर दक्षिणा सगुन दिने ।

कुमार पूजा : कुमारीका पूजा गरिसकेपछि दक्षिणा दिएर कुमारको पूजा गर्ने (भान्जा वा कुमार ब्राह्मण)
मन्त्र : ब्राह्मण, ब्राह्मण पुत्रश्च ब्रह्म देव स्वरूपण । पूजार्थ आवाह्य देव तावत्वाम् सुस्थिरो भव: ॥

दक्षिणा सङ्कल्प - दक्षिणा सङ्कल्प गरी भान्जाभान्जी, चेलीबेटी, कुमार ब्राह्मणहरुलाई दक्षिणा दिने ।

प्रसाद ग्रहणम् - गोस्टाग्नि पूजामा आलम पूजा स्थानमै पूजा गरी ल्याएर चढाए पनि हुन्छ तर देवली पूजामा चाहिँ पहिले यही विधि अनुसार पूजा गरी आलम चढाएर लिङ्गा बोको लानु पर्छ ।

२१. अग्निबेताल उत्पत्ति तथा पूजा विधि

मरिची ज्वालामुखश्च अत्रि धुम्र तथैवच ।
भृगुश्च अग्नि बेताल अङ्गिना स्कन्ध एव च ॥

उल्कामुख पुलस्त्ये च पुलह क्रोध एव च ।
प्रेतवाह क्रतुश्चैव वशिष्ट उन्माद एव च ॥

दक्षेश्च घोरबेताल बेताल उत्पत्ति यथा ।
मस्ट बेतालयो युद्ध भयावह भयङ्कर ॥

शिवसैन्यले यज्ञमा उत्पात मच्छाउन थालेपछि ब्राह्मणहरूले सल्लाह गरी बेतालको उत्पत्ति गरे । मरिचीले ज्वालामुख अत्रिले धुम्र भृगुले अग्नि बेताल अङ्गिराले स्कन्ध, पुलस्त्यले उल्कामुख पुलहले क्रोध बेताल क्रतुले प्रेतवाह वशिस्टले उन्माद र दक्षले घोर बेताल उत्पन्न गरे । मस्ट र

बेतालको बीचमा भयङ्कर ठूलो युद्ध भयो । अन्तमा प्रजापति ब्रह्मा आई युद्ध रोक्नुभयो । त्यसपछि सबै ब्राह्मणले शिव तथा मस्ट र बेतालको पूजा गर्ने सर्त रह्यो ।

बेतालको पोशाक : पहेँलो धोति बाहुले मोटो र पट्टा
बेतालको हतियारः धनुसकाँण, घण्टा, खड्ग
बेतालको भोजनः गाईको घ्यू, फलफूल नैवेद्य ।

(क) **विनियोग** - अस्य श्री अग्निबेताल पूजन मन्त्रस्य जामदग्नि भृगु ॠषय गायत्री युष्णिक अनुस्नुपछन्द अग्निबेताल देवता अं बीजम् क्लीम् शक्ति अग्नि किलकम् आवाहने पूजने विनियोग ।

(ख) **न्यास**

करन्यास : ॐ अं अङ्गुस्ठाभ्याम् नमः । ॐ गं तर्जनीभ्याम् नमः । ॐ निं मध्यमाध्याम नमः । ॐ वें अनामिकाभ्याम नमः । ॐ तां कनिष्ठिकाभ्याम् नमः । लं करतलकरपृष्ठाभ्याम् नमः ।

षडङ्गन्यास : ॐ अँ हृदयाय नमः । ॐ गँ शिरसे स्वाहा । निँ शिखाय वौषट् । ॐ वैँ कवचाय हुँ । ॐ तां नेत्राय वौषट् । ॐ लँ अस्त्राय फट् ।

दिङ्न्यास : ॐ पूर्वे रक्षतु प्रेतवाह आग्नेय ज्वालामुखस्तथा । दक्षिणे धुम्रबेताल स्कन्धबेताल नैऋते ॥ पश्चिमे उल्कामुखश्च क्रोध रक्षतु वायवे । उत्तरे उन्माद रक्षेत अघोर ईशानस्तथा ॥ मध्य च अग्निबेताल सर्वत्र मस्ट देवता ॥

(ग) **ध्यान** : अरुण अनल वर्णम् कोटि सूर्य प्रकाशम् । अनल अरि बधानम् अग्निकुण्ड निवासम् ॥ अभय वर दधानम् आप तत्वो विनासम् । अरिगण रिपुनासम् अग्निदेवो नमामि ।

(घ) **स्थापना** : (मूर्ति वा स्थापना राखी त्यसको पछाडि लिङ्गो गाडेर ९ पटक काँचो धागो बेर्ने र नौ धर्काको रेखी राखी ३/३ तेर्सा धर्का तीन ठाउँमा राख्ने र क्रमशः पूजा गर्ने ।

(ङ) **आवाहनम्** - आवाहनम् अग्निबेताल सिद्धम् । ज्योलोत्पत्ति ज्वाल विशाल नेत्रम् । आदित्यवर्णम् अनल प्रकाशम् । आवाहनम् पूजन पूजोयम् त्वाम् ॥

(च) **प्राण प्रतिष्ठाः** विनियोग अस्य श्रीप्राण प्रतिष्ठामन्त्रस्य ब्रह्माविष्णुमहेश्वरा ऋषयः । ऋग्यजुःसामनि च्छन्दासि क्रियामयवपुःप्राणाख्या देवताआँ वीजम् । ह्रीं शक्तिः । क्रौं कीलकम् । अस्याम् नूतन यन्त्रस्य प्राणप्रतिष्ठापने विनियोगः (करेणाच्छाद्य)

ॐ आँ ह्रीं क्रौं यँ रँ लँ वँ शँ षँ सँ हँ सः सोहम् भो अग्नि बेताल यन्त्रस्य प्राण इह प्राणाः पुनः ॐ आँ ह्रीं क्रौं यँ रँ लँ वँ शँ षँ सँ हम्स सोहम् भो अग्नि बेताल यन्त्रस्य जीव इह स्थितः ॥२॥ ॐ आँ ह्रीं क्रौं यँ रँ लँ वँ शँ षँ सँ हम्स सोहम् भो अग्नि बेताल यन्त्रस्य सर्वेन्द्रियाणीह स्थितानि ॥३॥ ॐ आँ ह्रीं क्रौं यँ रँ लँ वँ शँ षँ सँ हम्स सोहम् भो अग्नि बेताल यन्त्रस्य वाङ्‌मनस्त्वक्चक्षुः श्रोत्रजिह्वाघ्राण पाणिपादपायू पस्थानि इहैवागत्य सुखम् चिरम् पिष्ठन्तु स्वाहा ॥४॥

ॐ मनोजूतिर्ज्जुषतामाज्ज्यस्य बृहस्पतियज्ञमिमन्तनोत्वरिष्टम् यज्ञ समिमन् दधातु ॥ विश्वेदेवा सऽह मादयन्तामों ३ ॥ प्रतिष्ठ ॥

(छ) **आसनम्** - अनेक रत्न संयुक्तम् सुन्दरम् सुमनोहरम् । सिंहासन मयादत्त विस्नामम् परमेश्वर ॥

(ज) **पाध्यम्** - अनेक तीर्थ संयुक्तम् सुगन्धि निर्मलम् जलम् । पाद प्रच्छालनार्थाय गृहाणाम् परमेश्वर ॥

(झ) **अर्घ्यम्** - अर्घ्यम् गृहाण अग्निबेताल गन्धपुस्पाक्षतान् युत दधि सर्पि यव दुर्व कुश तिल जल सह । करुणा कर हे देव गृहाणार्घ्यम् नमोऽस्तुते ।

(ञ) **आचमनीयम्** - अनेक नदी संयुक्तम् सुस्वादम् निर्मलम् जलम् । आचमनार्थ मयादत्त गृहाणाम् परमेश्वर ॥

(ट) **स्नानम्** - गङ्गा शिवदुती काली गण्डकी निर्मलम् जलम् । स्नापितोसी मयादत्तम् गृहाणाम् परमेश्वर ॥

(ठ) **चन्दनम्** - श्रीखण्ड चन्दनम् दिव्यम् गन्धाढ्य सुमनोहरम् । चन्दनलेप मयादत्तम् गृहाणाम् परमेश्वर ॥

(ड) **यज्ञोपवित** - ॐ यज्ञोपवितम् परमम् पवित्रम् प्रजापतेर्यत्सहजम् पुरस्तात् । आयुष्यमग्र्याम् प्रतिमुन्च शुभ यज्ञोपवीतम् बलमस्तु तेज ॥

(ढ) **बस्त्र** - सर्वभूषाधिके सौम्य लोकलज्जा निवारणे । मयोपपादिते तुभ्यम् रक्तवास प्रतिगृह्यताम् ॥

(ण) **सिन्दुरम्** - कुङ्कुम कस्तुरी गन्धम् रक्तचूर्ण समन्विताम् ।
सिन्दुर चूर्ण मयादत्तम् गृहाणाम् परमेश्वर ॥

(त) **अक्ष्यताम्** - अक्षयताश्च सुरश्रेष्ठ दधिकर्पुर गन्ध रञ्जिता । सुवासित अक्षेय तण्डुलान् मयादत्त गृहाणाम् परमेश्वर ।

(थ) **पुस्पम्** - अनेक रङ्ग पुस्पाणि पूजाकाल भवानी च ।
पुस्पान्जली मयादत्तम् गृहाणाम् परमेश्वर ॥

(द) **पुस्पमाला** - माल्यादिनु सुगन्धिनी मालत्यादिनी वै प्रभु । मायानी तानि पुस्पाणि गृहाणाम् परमेश्वर ॥

(ध) **भूषणम्** - अलङ्कारम् महादिव्यम् बहुरत्न विनिर्मितम् । दिव्यभूषणम् मयादत्तम् गृहाणाम् परमेश्वर ॥

(न) **धुपम्-** गो गव्यम गुगुल धुपम् कुङ्कुम शाल श्रीखण्ड गन्ध समन्वित ।
सुवासित धुप मयादत्तम् गृहाणाम् परमेश्वर ॥

(प) **दिपम्** - गव्यम् च वन्हि संयुक्त वन्हिनाम् योजिताम् मया । दिपम् गृहाण देवेश त्रैलोक्य तिमीरापहम् ॥

(फ) **पन्चामृतम्** - दधिधृत गुणश्चैव मधुपय समन्वित ।
पन्चामृतम् मयादत्तम् गृहाणाम् परमेश्वर ॥

(ब) **नैवेद्य** - पक्वान्न धृत संयुक्त मधुगन्ध समन्वितम् । तण्डुलचूर्ण पक्वान्न गृहाणाम् परमेश्वर ॥

(भ) **क्षमापनम्** - आवाहनम् पूजनार्थ यथाशक्य तवार्चनम् । अन्यथा शरणम् नास्ति तुमेव शरणम् मम । तस्मात् सर्व विपत्तिश्च रक्षास्व परमेश्वर ॥ गतम् पाप गतम् दुःखम् गतम् दारिद्र्य मे वच । आगताम् सुख सम्पत्ति पुण्याश्च तव दर्शनात् ॥ यदक्षर पदभ्रष्ट मात्राहिनम् च यद् भवेत् । तत्सर्वम् क्ष्यम्ताम् देव प्रसन्नम् परमेश्वर ।

(म) **कर्पुरआरती** - कदलि गर्भ सम्भूत कर्पुरम् च प्रदिपनम् । आरतिक्यम् मयादत्तम् गृहाणाम् परमेश्वर । ॐ अग्निज्योति ज्योति अग्निः स्वाहा । सूर्योज्योति ज्योति सूर्यो स्वाहा । अग्निबर्चो ज्योतिर्बच्चः स्वाहा । सूर्यो बर्चोज्योति र्व्वचः स्वाहा । ज्योति सूर्योः सूर्यो ज्योति स्वाहा ॥

(य) **पुस्पान्जली** - ॐ यज्ञेन यज्ञमयजन्त देवस्तानी धर्माणि प्रथमान्यासन । तेह नाकम् महिमानः सचन्त यत्र पूर्वे साध्याः सन्ति देवाः । ॐ यम् ब्रह्म वरुणेन्द्र रुद्र मरुतःस्तुन्वन्ति दिव्यैः स्तवैर्वेदैः साङ्गपदक्रमो पनि सधैगायन्ति यम् सामगाः । ध्यानावस्थित तद्‌गतेन मनसा पश्यन्ति यम् योगिनो यस्यान्तम् न विदुः

सुरासुरगणा देवाय तस्मै नमः । नाना सुगन्धि पुष्पाणि देशकाले भवानिच । पुष्पाञ्जलिमया दत्तम् गृहाण जगदिश्वर ॥

(र) **प्रदक्षिणा** - यानी कानी च पापानी जन्मान्तर कृतानि च । तानि पापानी नस्यन्ति प्रदक्षिण पदेपदे ।

(ल) **एवमेव नव बेताल पूजयेत् ।**

(व) **विशेष अर्घ्य** - ॐ रक्षरक्ष अग्निबेताल रक्षता भक्तपालक । भक्तानाम् अभयकर्ता तात्राभव भवार्पण ॥ वरदोस्तु वरम् देही वाञ्छितम् वाञ्छितार्थद । अनेन सफलार्धेन फलदोस्तु सदाममम ॥

(श) **विसर्जनम्** - गच्छगच्छ अग्निबेताल स्वस्थानम् परमेश्वर । भक्तस्मरण मात्रेण पुनरा गमनाय च ॥

द्यौराली पूजा विधि यज्ञको कोणमा - एउटा लिङ्गो गाड्ने त्यसको वरिपरि ८ वटा ढुङ्गा थुपारेर चुली बनाउने र त्यसमाथि एकमाना चामल राखी जनै सुपारी राखी द्यौरालीको आवाहन गरी पूजा गर्ने ।

द्यौरालीको ध्यान - जगबल्लभ ऋषि स्थापिता देवी साकल्या प्रितीदायिनी अष्टपाषाण रक्षिता देवी मम रक्ष करोतुमे ।

आवाहनम् - द्यौरासीत्पूर्वचित्तिरश्वऽआसीद्ब्बृहद्वयः । आदिरासीत् पिलिप्पिला रात्रीरासीत् पिसङ्गिला स्वाहा ॥

आसनम्, पाद्यम्, अर्घ्यम्, आचमनीयम्, पन्चामृतम्, गन्धपुष्पाक्षतान्, वस्त्र-सौभाग्यम्, धुप, दीप, नैवद्यम्, दक्षिणा द्रव्यम् समर्पयामि द्यौराल्यै नमः ।

किम्बदन्ती - पूजा सकिएपछि द्यौरालीलाई चढाएको खिर, बाबर एकजना पूजारीले दुवै हात पछाडि राखी मुखले मात्र टोकी खाने र अग्निबेतालको पुजारीले यज्ञमा राखेको धनुषले वाण हानी भगाउने परम्परागत चलन छ ।

⊙⊙⊙

दाहालको वंशावली निर्माण पत्रिका

सि.नं.	क	ख	ग	घ	ङ	च	छ	ज	झ	ञ
१	दाशु भट्ट									
२	देव शर्मा	शिवहरि	शिवदास रविदास	शिवराम						
३	देवीदास									
४	राधू									
५	माधू									
६	धुरु									
७	जोग	जयभद्र	ज्योतिखर							
८	शिरे	रामचन्द्र								
९	वशिष्ट									
१०	विश्व	कुवेर	रुद्र	रामानन्द						
११	व्रह्मपाद्य	हरिनन्द	दशरथ	बालानन्द	सिद्धिपाध्य					
१२	तुलाराम	गौरीशंकर								
१३	इच्छाराम	श्यामलाल	धनपति	नारायणदत्त						
१४	ईश्वरीप्रसाद	पद्मलाल	अभयशंकर							
१५	रूपनारायण									
१६	ओमप्रसाद	हरिप्रसाद								
१७	विमल	विशाल								
१८										
१९										
२०										
२१										
२२										

कुल देवता मण्डप

महा [illegible] रूपम् कृष्ण वर्ण समन्वितम् ।
खड्गपाणी जटाधारी शिबास्स शिव चिन्तकम् ॥
रुद्र तेज समायुक्तम् कृष्ण चामर पाणीनाम् ।
कालामष्ट महाकाल पाणी घाण मनोहरम् ॥
दक्षपादश्च पाङ्गुलम् वाम नेत्र न दृष्यते ।
त्रिवेणी वसते देव त्र्यम्बकम् च त्रिआयुधम् ॥
वायू वाह महातेजम् दिव्य देह मनोहरम् ।
अग्नि बेताल संयुक्त क्षेत्रपाल समन्वितम् ॥
अग्नि बेताल सहदेव दिपज्योति निवासितम् ।
क्षेत्रपाल सह देवी वसन्तमाला च संस्थितम् ॥
चतुर्देवम् च सम्युक्तम् [illegible]चौपाय च रक्षणम् ।